

Literatura pro děti a mládež

Distanční studijní text

Jakub Chrobák, Stanislava Schupplerová

Opava 2018

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**
FILOZOFICKO-
PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA V OPAVĚ

Obor: Literatura a lingvistika

Klíčová slova: Dětská literatura, žánry dětské literatury, próza, poezie, ilustrace.

Anotace: Opora shrnuje vývoj literatury pro děti a mládež v rámci světové, ale i české literatury. Všímá si především specifík LDM a žánrové bohatosti, přičemž se zaměřuje na výrazné tvůrčí osobnosti jak v próze, tak v poezii vždy s důrazem na český kontext (hlavně na pohádky a poezii).

Knih pro děti vychází stále velkém množství, ovšem v různé kvalitě, proto jsou součástí jednotlivých kapitol také ukázky z konkrétních děl, s nimiž studenti samostatně pracují a jsou zároveň jakousi „textovou mapou“ dětské literatury.

Opora neposkytuje zcela vyčerpávající přehled všech autorů a děl světové ani české literatury. Poskytuje základní teoretické a historické údaje tak, aby si každý student byl schopen urovnat a kontextuálně zasadit přečtené knihy do konkrétních období, a ukázky zde zvolené vychází ze čtenářských zkušeností autorů, které jsou spíše laskavým doporučením než nutnou normou.

Autor: **Mgr. Jakub Chrobák, Ph.D.**
Mgr. Stanislava Schupplerová, Ph.D.

Obsah

ÚVODEM.....	5
RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY.....	6
1 CHARAKTERISTIKA A POČÁTKY LITERATURY PRO DĚTI A MLÁDEŽ.....	7
1.1 Vymezení pojmu dětská literatura.....	7
1.1.1 Počátky literatury pro děti a mládež v českých zemích.....	8
1.1.2 Specifika literatury pro děti a mládež	10
1.2 Žánry v LDM	10
2 POHÁDKA A LITERATURA PRO DĚTI A MLÁDEŽ	15
2.1 Charakteristika pohádky.....	15
2.1.1 Typologie pohádky	16
2.2 Pohádka ve světové literatuře.....	20
2.3 Pohádka v české literatuře.....	22
2.3.1 Autorská pohádka v současné české literatuře.....	28
3 POEZIE PRO DĚTI A MLÁDEŽ	31
3.1 Verše pro děti	31
3.1.1 Tradiční básnické útvary.....	32
3.2 Historie české poezie pro děti	33
3.3 Současná česká poezie pro děti	37
4 DALŠÍ OBLÍBENÉ ŽÁNRY V LITERATUŘE PRO DĚTI A MLÁDEŽ	41
4.1 Dobrodružná próza.....	41
4.1.1 Subžánry a představitelé dobrodružné prózy.....	42
4.1.2 Dětský detektivní román	42
4.2 Próza s dětským hrdinou	44
4.2.1 Próza s dětským hrdinou v české literatuře.....	45
4.3 Próza s přírodní tematikou	47
4.3.1 Česká přírodní beletrie	48
4.4 Dívčí román.....	49
4.5 Historická próza	51
4.6 Fantasy	54
4.6.1 Charakteristické prvky fantasy	55
LITERATURA	63

SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY	65
PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON.....	66

ÚVODEM

Tento text je určen především studentům české literatury a lingvistiky a knihovnictví. Má sloužit jako jakýsi průvodce dětskou literaturou a také jako pomůcka při přípravě k absolvování předmětu Literatura pro děti a mládež (DX131). Studenti by tak měli být obeznámeni s historií LDM v kontextu světové i české literatury. Zároveň by se měli orientovat v žánrech LDM, být schopni pojmenovat specifika této literatury a znát výrazné spisovatele a osobnosti, kteří se tvorbě pro děti věnovali (především ve 20. století) a věnují.

Studijní text se skládá z několika částí. Základem je výkladová část, která vždy v hrubých obrysech přináší základní historický, či žánrový přehled. V žádném případě ale nejde o vyčerpávající informace, text počítá s tím, že studenti budou dílčí poznatky doplňovat a získávat samostudiem a četbou. Kromě této páteře nabízí text i řadu úkolů a otázek, které mají přispět k upevnění znalostí. Protože se ale ocitáme na poli literatury, nelze ve všech případech stanovit jasné odpovědi na kladené otázky, proto se počítá s tím, že studenti budou řešení konzultovat jednak s pedagogy prostřednictvím emailů, jednak ve vlastní interakci v k tomu určeném prostředí.

Pro úspěšné absolvování kurzu přinese student seznam přečtených knih (min. 20 titulů, z nichž bude min. 5 básnických sbírek), který by měl odrážet žánrovou pestrost dětské literatury a jenž se nemusí výhradně dotýkat českých děl. Na základě tohoto seznamu budou ověřeny studentovy znalosti. Student by měl o přečtených knihách umět hovořit v historickém i teoretickém kontextu.

RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY

Následující text si klade za cíl nabídnout studentům aspoň stručný vhled do problematiky dětské literatury, ovšem jen výběrově, jelikož se jedná o literární oblast velmi rozsáhlou. Budou nás tedy zajímat tyto okruhy:

- počátky dětské literatury
- specifika dětské literatury
- žánrové rozvrstvení a charakteristika jednotlivých žánrů dětské literatury
- nejvýraznější osobnosti světové i české dětské literatury
- současná tvorba pro děti a mládež

1 CHARAKTERISTIKA A POČÁTKY LITERATURY PRO DĚTI A MLÁDEŽ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V této kapitole nás bude zajímat obecná problematika související se základní charakteristikou a vymezením pojmu literatury pro děti a mládež. Stanovíme si počátky LDM v českém prostředí a pojmenujeme si základní prvky, které jsou pro tento typ literatury určující. Nastíníme rovněž základní žánrové rozvrstvení, které bude více rozvedeno v následujících kapitolách.

CÍLE KAPITOLY

- Schopnost charakterizovat literaturu pro děti a mládež
- Určit počátky LDM v českém prostředí
- Umět pojmenovat specifika LDM s důrazem na dětského čtenáře
- Nastínění základních žánrů – intencionálních i neintencionálních

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Literatura pro děti a mládež, dětská literatura, intencionální, neintencionální, próza, poezie, folklór

1.1 Vymezení pojmu dětská literatura

Termín literatura pro děti a mládež je poměrně novou záležitostí. Ještě v 19. století se běžně neužíval, objevuje se až na jeho sklonku, jelikož do té doby byla LDM součástí literatury obecně. Tímto termínem označujeme díla věnovaná dětským čtenářům od předškolního věku (asi od dvou let) až po dospívající mládež (zhruba do šestnácti let). Jedná se o velmi široké věkové rozpětí. Na mnohých knihách tak bývá specifikován věk dítěte, jemuž jsou určeny, nebo se lze orientovat podle žánrů a žánrových forem (např. rozpočítavádla nebudou určena dospívajícím). Někdy se pro lepší rozlišení užívá odděleného označení – dětská literatura/literatura pro děti a literatura pro mládež.

Literatura pro děti a mládež je plnoprávnou, rovnocennou součástí celonárodní literatury, a byť se tento názor prosazoval v české literární vědě již ve 40. letech minulého století, dodnes se najdou hlasy, jenž ji chápou jako něco substandardního, odsouvají LDM na okraj odborného zájmu. Naštěstí se tento stav mění také zásluhou některých celosvětově

populárních děl, kterým se podařilo oslovit také dospělé čtenáře.

Co tedy patří do dětské literatury? Rozlišujeme dvě základní linie – texty **intencionální** a **neintencionální**. Mezi ty první řadíme díla, která byla napsána přímo pro dětské čtenáře, díla, která autor vědomě věnoval dětem se všemi specifiky, která se s tím pojí (respektování osobnosti dítěte z hlediska věku i jeho psychologie). Z žánrového hlediska bychom sem řadili autorskou pohádku, poezii pro děti, příběhové prózy s dětským hrdinou, romány pro chlapce, dívčí romány a můžeme sem řadit i některé folklorní žánry či některé lidové pohádky. K neintencionálním textům pak řadíme díla, jež byla původně určena dospělým čtenářům, ale postupem času se stala součástí literatury pro děti (nejčastěji zásluhou čtenářské atraktivity). Patří sem žánry dobrodružné, sci-fi, fantasy, prózy s přírodní tematikou, historické prózy, umělecko-naučné žánry, slovesný folklór, pohádky, pověsti, legendy, báje, bajky (zvláště některé folklorní žánry se staly častým námětem adaptací pro dětské čtenáře, které se pak už řadí mezi intencionální texty).

1.1.1 POČÁTKY LITERATURY PRO DĚTI A MLÁDEŽ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Již ve starší české literatuře se autoři obraceli k dětem ve snaze dát jim poučení do života. Jednalo se především o didaktické spisy a soubory rad, jež se měly stát jakýmsi příkladem ctnostného života. Děti tak byly nabádány v duchu křesťanské morálky nejen k poslušnosti, ale také k úctě k rodičům i svým učitelům. V takovém duchu jsou psány např. **Řeči besední** Tomáše Štítného ze Štítného.

K dětskému čtenáři se však dostávala hlavně díla určená dospělým. Velmi oblíbenou byla ve své době díky poutavému zpracování národní historie **Česká kronika** Václava Hájka z Libočan. Autor nevycházel vždy s přesných historických údajů, lečacos si domyslel a doplnil. Možná právě proto byla kronika tak populární. Hájek byl výborný vypravěč a faktografickou kroniku doplnil také o báje a pověsti. Ještě v 19. století byla Hájkova kronika populárním a čteným dílem.

Autorem, jenž výchově a vzdělávání dětí zasvětil velkou část své tvorby, je také Jan Amos Komenský. Jeho didaktické spisy byly samozřejmě určeny dospělým, ale najdeme u něj knihy, z nichž bylo rovněž možné číst dětem. V **Informatoriu školy mateřské** nalezneme především cenné rady matkám a vychovatelkám, ovšem pro inspiraci sem vepsal také drobné básně, např. ukolébavky. Komenský je rovněž autorem zřejmě jedné z prvních dětských obrázkových knih **Orbis sensualium pictus** (asi 1658), ve které se děti měly seznamovat se svým okolím v německém a latinském jazyce.

Až do 19. století byly knihy určené dětem vzácnými výjimkami. Ke změně došlo na konci 18. století, kdy se dětské literatuře začala věnovat pozornost také odborná. Do té doby vycházely jen slabikáře a čítanky. Díky povinné školní docházce a plně rozvinutému knižnímu tisku se vše začalo měnit. Ve 20. a 30. letech 19. století se objevují první teoretické úvahy o literatuře pro děti a četbě dětí a mládeže, především v časopisech **Přítel mládeže**, **Hlasatel**, **Časopis pro katolické duchovenstvo** a **Časopis Českého muzea**. K nej-

výraznějším teoretikům a zároveň autorům tohoto období řadíme Vincence Zahradníka a Karla Aloise Vinařického. Teoretický zájem však nebyl jedinou příčinou rozvoje LDM. K tomu přispělo také období romantismu se svým zvýšeným zájmem o lidovou slovesnost a folklor. Kromě převyprávění původních děl z klasické literatury (např. Swiftův *Gulliver*) jsou stále častěji vydávány také pohádkové knihy pro děti. Na konci 19. století si své pevné místo v literárním světě získala poezie pro děti. Postupně se rozvíjely klasické folklorní útvary, jako jsou rozpočítávadla, ukolébavky a další říkanky. K výrazným představitelům dětské poezie patří Karel Václav Rais, jenž vydal pro mládež veršované obrázky *Listy z české kroniky*, epické básně s náměty z naší historie. Ovšem psal také lyrickou a lyrickoepickou poezii inspirovanou domovem, vlastí, životem dětí na vesnici a v přírodě, rodinou. Vše vyšlo ve sbírkách *Doma*, *Dárek maličkým* a *Dětský ráj*. Za zakladatele moderní české poezie pro děti a mládež však bývá považován Josef Václav Sládek. Napsal tři sbírky básní pro děti (k nimž se ještě dostaneme) *Zlatý máj*, *Skřivánčí písně*, *Zvony a zvonky*.

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

J. A. Komenský: Ukolébavka

Spi, mé milé poupě,
spi, malé holoubě,
spi mi dobrou chvíli
hodinu, tři čtyři,
děťátko.

Anjel boží z nebe,
opatrujž mi tebe
aby čistě spalo,
ve zdraví zas vstalo,
děťátko.

(Plch, J. *Antologie ze starší české literatury*. Praha: SPN, 1986, s. 210.)

Text ukolébavky je prostoupen náboženskou lyrikou. Dokážete určit, jaký další útvar Komenský s ukolébavkou spojuje?

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. Co vše zahrnuje pojem literatura pro děti a mládež?

2. Do jakého období klademe počátky LDM?

1.1.2 SPECIFIKA LITERATURY PRO DĚTI A MLÁDEŽ

Dětská literatura má přirozeně svá specifika, jež se odvíjí od čtenářských potřeb dětí. Každé dítě má samozřejmě jakýsi svůj čtenářský vkus, ale hlavně u malých dětí jsou čtenářské preference dány jejich vývojem a dosaženými znalostmi. A tato specifika by měli mít autoři na zřeteli při svém psaní.

Specifické rysy LDM

- do popředí se dostává poznávací a informativní funkce, ale nejvýraznější je funkce výchovná
- příběhy by měly obsahovat jednoznačné poselství
- typická je také často jednoduchá a přehledná kompozice
- volba jazykových prostředků by měla akcentovat věk čtenářů
- příběhy jsou vyprávěny z perspektivy dítěte

PRO ZÁJEMCE

Připomeňte si Komenského *Labyrint světa a ráj srdce*. Našli byste v něm prvky LDM? Mohlo toto dílo výchovně působit také na dětské čtenáře?

KONTROLNÍ OTÁZKA

3. Co všechno musí zohledňovat autoři dětské literatury při psaní?

1.2 Žánry v LDM

V rámci dělení na intencionální a neintencionální díla jsme již naznačily, jaké žánry a útvary jsou považovány za součást literatury pro děti a mládež. Můžeme však přistoupit ještě k dalšímu dělení, tedy na žánry a útvary, jež byly a jsou součástí folkloru a lidové slovesnosti, a žánry a útvary tzv. současné literatury obecně.

Do první, folklorní skupiny bychom tak řadili žánry, jenž byly vždy součástí lidové slovesnosti a v rámci ní byly věnovány dětem. Sem by patřily útvary pro nejmenší: různé typy **říkadel, ukolébavky, dětské popěvky či rozpočítadla**. Do druhé skupiny pak patří žánry, které teprve postupně přešly do literatury pro děti a mládež, tedy **pohádka, pověst, balada a z části také bajka**. A nakonec do této skupiny patří také žánry, které mohly stát na pomyslném okraji literatury pro dospělé (dnes je tomu u mnohých naopak, dostaly se z okraje do centra zájmu čtenářů), mohli bychom mezi ně řadit **útvary dobrodružné a vědeckofantastické literatury, fantasy nebo naučnou prózu**.

Žánry, které jsou pak společné literatuře pro děti a mládež i pro dospělé, jsou **povídka, novela a román**.

K žánrovému dělení však můžeme přistupovat také pole věku dítěte. Rozlišujeme několik fází:

- první nazýváme **předčtenářská**, je to období, v němž je dítě pouhým posluchačem, jelikož ještě není schopno číst, a tak potřebuje k vnímání textu nějakého prostředníka (nejčastěji rodiče). V rámci této fáze rozlišujeme v závislosti na věku dvě kategorie – mladší předškolní věk (1–3 roky), zde dominuje poezie (popěvky, říkadla), knižní hračky a leporela; a starší předškolní věk (3–6 let), dominuje opět poezie (obohacená o hádanky), dále autorské pohádky, adaptace lidových pohádek (zvířecí, kouzelné s jednoduchou strukturou), bajky, jednoduché příběhy ze života dětí, obrázkové publikace, uměleckonaučné knihy se zvukovými nosiči, pracovní sešity, omalovánky, vystřihovánky, dětské encyklopedie, dětské loutkové hry a drobné dramatické útvary.
- další fází je **čtenářská**, v rámci které se dítě stává samostatným čtenářem a potřeba prostředníka postupně zcela vymizí. Opět z hlediska věku rozlišujeme několik podkategorií – mladší školní věk (6–10 let), stále dominuje poezie (verše pro děti s důrazem na rytmickou pravidelnost, členitost epických a lyrických útvarů, hádanky, říkadla, nonsensový typ), adaptace lidových pohádek, autorské pohádky (i nonsensové), pověsti, bajky, povídky ze současného života dětí, povídky s historickou a přírodní tematikou, prózy dobrodružné a detektivní, uměleckonaučná literatura, dětské encyklopedie, drobné dramatické útvary a loutkové hry. Po té přichází starší školní věk (11–16 let), zde dochází k proměně, neboť oblíbená poezie ustupuje prozaickým žánrům. Dospívající čtou především pověsti, historické a životopisné próze, společenskou příběhovou prózu ze současného života mládeže, prózu s dívčí hrdinkou a s chlapeckým hrdinou, dobrodružnou a vědecko-fantastickou literaturu, cestopisy, reportáže, literaturu faktu.

KONTROLNÍ OTÁZKA

4. Které žánry patří mezi intencionální a které mezi neintencionální?

5. Jaké žánry dominují u malých dětí a jaké u starších dětí?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

V následující ukázce se pokuste najít co nejvíce žánrů či útvarů dětské literatury a následně je charakterizujte.

J. Trnka: Zahrada

„Ta to umí,“ úžasem vzdychli kluci a přendali časopisy. Před nimi se objevila hlava velikánské velryby, šedozelené, s modrýma očima, na kterých měla velké brýle. Ani nebylo příliš poznat, že jsou udělány z bicyklu, protože neměly ani říditka, ani zvonek. Vzadu v dálce bylo vidět velrybí ocas a ještě trochu dále v modré dálce les a všude kolem jezero.

„Čím vám mohu posloužit, pánové,“ řekla zdvořile velryba, která měla tak silné brýle, že myslila, že kluci jsou velicí. (..)

„Vyzkoušením,“ vyhrkli kluci, „vyzkoušením na vysvědčení.“ (..)

„Snad něco z přírodopisu,“ přemýšleli hoši.

„Správně, pozor! dávám otázku: Kolik pšeničných zrn je nutno seřadit za sebou, abychom dosáhli měsíce?“

„To jsme neměli prosím a pak to není z přírodopisu.“

„389 395 222 189 zrn pšeničných, žitných 389 396 285 938; divím se, že to nevíte, neboť to ví každý, kdo čte časopis Nová epocha. A ještě více mě překvapuje vaše pochybnost o přírodopisnosti této otázky, protože žito i pšenice roste v přírodě. Příroda je naší matkou. Je to dokonce název jedné básně od J. R. Škarohlída: Matce přírodě, časopis JAS, ročník I, číslo 1, strana 2. Více čísel nevyšlo. Není tedy správné pochybovat o matce přírodě a přírodopisu.“

„Promiňte,“ řekli kluci, „my jsme to tak nemysleli, ono to vypadalo spíše jako astronomie a to jsme ještě neměli.“

„Opět se mýlíte, podotkla velryba, v této vědě se zabýváme pohybem nebeských těles. Uprostřed se nalézá Mléčná dráha mléko dává kdo? Kráva. Kráva je co? Zvíře. Jedná se tedy o vědu zvanou zvířa-to-pis. Dále máme dráhu dráha je jaká? Jízdní. Z toho vidíte, že jde o jízdní dráhu neboli železnici, jinak mašinu to je dopravnictví; to opět dopravuje

mléko do našich měst. Kdo dopravuje do našich měst? Železničáři. Jedná se tedy o vědu, která se nazývá zvířatopis pro železničáře. Je vám to jasné a stačí vám tento výklad?“

„Úplně,“ zděšeně zašeptali kluci, „a co bude dál?“

„Ó, je toho ještě velmi mnoho, co musí znát vzdělaná velryba, například tohle:

Četlu níček bube
četlu na benbu
A lává svo chyho
šiho d'tepoj nev.“

(Trnka, J. Trnka. Praha: Albatros, 1971, s. 51-52.)

ODPOVĚDI

1. Tímto termínem označujeme díla věnovaná dětským čtenářům od předškolního věku (asi od dvou let) až po dospívající mládež (zhruba do šestnácti let). Zahrnuje knihy psané přímo pro děti (intencionální) i knihy, které byly původně součástí literatury pro dospělé (neintencionální).

2. LDM byla vždy přirozenou součástí literatury pro dospělé, původně se však samostatně nevydělovala. Pozornost dětským čtenářům začali autoři věnovat až období romantismu. V českých zemích se počátky LDM kladou do druhé poloviny 19. století.

3. Autoři musí zohledňovat především věk a psychickou vyspělost dítěte. Důraz by měli také klást na výchovnou a poznávací funkci, příběhy by měly mít jednoduché poselství, přehlednou kompozici a jazykové prostředky by měly také akcentovat věk dítěte. Důležitá je rovněž vyprávěcí perspektiva z pohledu dítěte.

4. Intencionální – autorská pohádka, poezie pro děti, příběhové prózy s dětským hrdinou, romány pro chlapce, dívčí romány a můžeme sem řadit i některé folklórní žánry či některé lidové pohádky. N

Neintencionálním – žánry dobrodružné, sci-fi, fantasy, prózy s přírodní tematikou, historické prózy, umělecko-naučné žánry, slovesný folklór, pohádky, pověsti, legendy, báje, bajky

5. Malé děti a děti do 10 let – poezie, knižní hračky a leporela, autorské pohádky, adaptace lidových pohádek, bajky, jednoduché příběhy ze života dětí, autorské pohádky, povídky ze současného života dětí, povídky s historickou a přírodní tematikou, prózy dobrodružné a detektivní, umělecko-naučná literatura, dětské encyklopedie, drobné dramatické útvary a loutkové hry.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Dětská literatura je součástí každé národní literatury, i když se takto dříve nevydělovala. Dokonce bývala i odborníky považována za něco substandardního, nepříliš podstatného, čemu není potřeba věnovat přílišnou pozornost. Dnes se situace mění a literaturu pro děti a mládež chápeme jako plnohodnotnou součást národních literatur.

Její počátky jsou spojeny s druhou polovinou 19. století, zvláště pak se samým závěrem toho století. Texty věnované dětem (především k didaktickým účelům) však nalezneme už ve starší české literatuře.

Pokud jde o specifika LDM, pak autoři musí mít vždy na paměti určité zásady (hlavně věk dítěte), aby jejich texty byly pro malé čtenáře zajímavé a rozuměli jim. Měli bychom umět také rozlišovat, jaké žánry patří inetencionálním (určeným dětem) a neintencionálním (původně psaným pro dospělé, které se až postupem let staly součástí LDM). K těm nejoblíbenějším žánrům a útvarům patří pohádky, bajky, dětská poezie (různá říkadla), příběhové prózy s dětským hrdinou, dobrodružná literatury, dívčí román, fantasy aj.

---

2 POHÁDKA A LITERATURA PRO DĚTI A MLÁDEŽ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Následující kapitola je věnována jednomu z nejpobulárnějších a také nejstarších žánrů dětské literatury – pohádce. Zaměříme se na popis pohádky z žánrového hlediska a budeme se věnovat také dalším pohádkovým útvarům z hlediska typologie pohádky, které jsou populární především v současnosti. V rámci teoretického vymezení projdeme postupně historii pohádky, jinak řečeno budou zde zmíněny největší osobnosti ze světové, ale také z české literatury.

CÍLE KAPITOLY

- Schopnost charakterizovat pohádku jako literární žánr
- Schopnost rozlišovat pohádkové útvary
- Nastínění historického literárního vývoje pohádky
- Znalost osobností světové i české pohádky

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Pohádka, lidová pohádka, umělá pohádka, autorská pohádka, typologie pohádky, světová literatura, česká literatura

2.1 Charakteristika pohádky

Základy pohádky se nachází ve folkloru. Jedná se původně o ústní povídky, vyprávěné v lidových vrstvách pro rozptýlení. Dnes pohádku charakterizujeme jako prozaický, často také zábavný, žánr. Vypráví příběhy z hlediska reality nereálné (fantastické, zázračné nebo ze všedního života) a vyznačující se speciální kompozičně stylistickou výstavbou; pohádky vycházejí obvykle z mytologie, jsou jakýmsi „básnickým výmyslem“ s mnoha dnes již značně setřenými rysy skutečnosti; příznačné je pro ně spojení reálného a nereálného světa pojmů, dějů, rekvizit a hrdinů. Původní lidové pohádky nebyly směřovány primárně k dětským čtenářům, ale naopak k těm dospělým, proto v nich nacházíme motivy mnohdy až naturalistické, erotické, či dokonce hororové. Ovšem i slovesný folklor

pamatoval na děti, sice v menší míře, ale existovaly i pohádkové příběhy, jejichž cílem bylo zpřístupnit dítěti základní etická pravidla (pohádka *O neposlušných kůzlatech*).

V pohádkách můžeme najít tyto **typické znaky** (především v těch lidových, autorská pohádka těchto prvků může, ale nemusí využívat):

- využívání stereotypních formulí hlavně v úvodu a závěru (bylo jednou jedno království; za devatero řekami a devatero horami; zazvonil zvonec a pohádky je konec; jestli neumřeli, žijí tam šťastně do dnes)
- není nijak vymezen čas, ve kterém se děj odehrává, ani prostor (kdysi, dávno; kdesi, v dalekém království)
- postavy jsou typizované, „drží se scénáře“ svých rolí (vodník topí lidi, čarodějnice je vždy negativní postava; vlk je krvelačný, liška lstivá apod.)
- retardace děje (jeden úkol je podmiňován dalším)
- gradace děje (tři cesty – poslední je ta správná, ale je zároveň nejobtížnější)
- pohádka vždy obsahuje nějaké kouzelné formule, zaklínadla (Hrnečku, vař! Hrnečku, dost!), která jsou většinou spojena s existencí kouzelných předmětů
- zřetelně vymezené protiklady (dobro a zlo)
- nadpřirozené postavy mohou být dobré i zlé
- číselná symbolika – nejčastěji se používají čísla 3, 7, 12
- hlavní hrdina/hrdinka často podstupuje iniciační cestu (Dlouhý, Široký a Bystrozraký, O Popelce)
- vše musí končit šťastně

2.1.1 TYPOLOGIE POHÁDKY

Mohlo by se zdát, že typologie pohádek snadná, stačí si je jen rozškatulkovat. Opak je však pravdou. Pokud přistoupíme na jisté zjednodušení, pak je můžeme rozdělit jednak podle původu na **lidové pohádky** – původně byly určeny dospělým; jejich autory neznáme (často se šířila pouze orálně), pouze jména jejich pozdějších sběratelů a zapisovatelů, případně autorů, kteří tvořili literární adaptace lidových pohádek. Novější typ pohádek představují **autorské pohádky** – oproti lidovým jsou vývojově mladší; zaměřují se už zcela cíleně na dětského příjemce, záměrně nevyužívají všech znaků pohádky, které jsou typické pro pohádku lidovou; autor již není anonymní.

Lidové pohádky pak dále dělíme na **kouzelné (fantastické)**, které jsou vystaveny na nějakém etickém principu, bojuje se v nich proti nespravedlnosti, zlu a vždy vítězí dobro. Hlavní hrdinové jsou vždy odvážní a charakteristickým rysům fabule patří všechny výše vyjmenované prvky, tedy fantastičnost, animizace, antropomorfizace, polarita postav, dynamický děj, ustálená kompozice (tradiční úvodní/závěrečné formule, enumerační princip, zachovávání rovnováhy mezi postavami a kouzelnými pomocníky nebo mezi počtem mužů a žen). Tradičním pohádkám se věnoval ruský folklorista Vladimír Propp

ve své *Morfologii pohádky* (1999), v níž přišel s ustáleným počtem syžetů a motivů kouzelných pohádek, vyčlenil sedm hlavních figur, které se v nich v různých obměnách opakují a podle ustálených schémat také jednají (hrdina, pomocník, dárce, odesílatel, protivník, král, princezna). Podstatou kouzelných pohádek je také jejich neurčitost, a to jak časová, tak i prostorová a také z hlediska jmen postav si je těžké takové pohádky kamkoli zařadit (mívají jména buď obecná, nebo podle vlastností – trpaslíci ve Sněhurce).

K dalšímu typu patří **zvířecí pohádky**, jež jsou pokládány za nejstarší typ, odpovídají animistickému pojetí světa (tzn. představě, že i zvíře či kámen cítí a myslí). Jelikož jsou velmi rozmanité, můžeme si je ještě dále rozdělit na pohádky, v nichž zvířata mají vlastnosti jako v přírodě, jen navíc mluví. Dále na pohádky, ve kterých zvířata vystupují jako pomocníci člověka a kouzlí (je to jakýsi přechodný typ mezi zvířecí a kouzelnou pohádkou). Poslední typ představují pohádky, v nichž zvířata alegoricky znázorňují lidské vlastnosti (je v nich patrná inspirace bajkou).

Dále existují **legendární pohádky**, jež pracují s motivy z biblických textů, z Nového zákona přejímají např. postavu Krista nebo sv. Petra, ze Starého zákona postavu Mojžíše a vyprávějí příběhy s těmito postavami spojené. Jelikož jsou určeny dětem, mívají spíše žertovný charakter, světci se často ocitají v úplně obyčejných situacích a zázraky, spíše tedy kouzla nejsou důkazem ctnostného a neobyčejného života. Naopak se pomocí nich vysvětlují zcela obyčejné jevy a věci (např. původ hub je vysvětlen tím, že vznikly z rozžvýkaného chleba, který vybíravý Petr tajně vyplivoval). Jejich primární funkcí bylo vychovávat malé čtenáře, ovšem zábavnou formou. V českém prostředí však nejsou příliš zastoupeny.

K lidové pohádce bývá řazena také **dětská a novelistická (realistická)** patří k novějším typům, vznikly v době feudalismu a vycházejí z reality, odráží se v nich život prostých lidí, oproti kouzelným pohádkám i jejich řešení vychází ze života, kouzla zde nehrají hlavní roli. Hrdina vítězí díky vlastnímu důvtipu a fyzické síle. Lidovost se projevila rovněž v jazyce, především v přímé řeči je využíván hovorový jazyk. Někdy se sem řadí ještě pohádky **anekdotické, žertovné** (př. O hloupém Honzovi).

Podobně lze rozdělit také autorskou pohádku. Jako o **iluzivně folklorní** se hovoří o takových autorských pohádkách, které zpracovávají klasické lidové a folklorní náměty či starší pohádky (někdy se také používá označení **umělá pohádka**). Stejně jako v předěšlém případě, rovněž zde můžeme vyčlenit pohádku se **zvířecím hrdinou**. Ke zcela novým typům pak patří **moderní pohádka (antipohádka)**, která využívá ustálených kompozičních prvků, ovšem fabuli zasazuje do nejmodernějšího prostředí. Mezi humorné pohádky patří **parodická a nonsensová pohádka**.

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. Jak byste obecně charakterizovali pohádku?
2. Jaké existují typy pohádek?

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečte si obě verze pohádky.

Lidová verze pohádky *O Červené karkulce*

Zdeněk Karel Slabý

Nebylo to včera ani předevcírem, ale kdysi. V jednom domku v malé vesnici žila se svou maminkou holčička, kterou měl každý rád. Byla vždy usměvavá a ke všem vlídná. Od své babičky dostala hezký červený čepeček (který se nazýval karkulka) a tak si ho oblíbila, že ho neustále nosila. Proto jí ve vsi začali říkat Červená karkulka. Jednou ráno řekla maminka Karkulce: „Babička se zotavuje po nemoci, ale já nemám dneska čas za ní zajít. Půjdeš ty a zaneš jí nějaké dobroty, aby se posilnila. Určitě ji potěší, když tě uvidí. Holčička slíbila, že se nikde nebude toulat ani zdržovat a že dá dobrý pozor na košíček s jídlem a lahvičkou vína. Pak se hned vydala na cestu. Babička nebydlela ve vsi, ale na samotě uprostřed lesa, kde měla malou chaloupku. I když to bylo lán cesty, Karkulka se nebála, že zabloudí - však tudy nešla poprvé. Obvykle nikoho nepotkala, tentokrát ji však překvapil vlk. „Kampak jdeš tak časně?“ vyptával se a tvářil se mile jako štěňátko. Karkulka mu po pravdě pověděla, že jde navštívit babičku, a ukázala mu košíček s dobrotami. Vlč chtěl vědět, kde babička bydlí, a Karkulka mu prozradila, že má chaloupku pod třemi duby a kolem že je samé ořeší. „Měla bys babičce nasbírat lesní jahody a natrhat nějaké kvítí,“ radil Karkulce vlk. Chtěl ji zdržet, předběhnout ji, spolknout k snídani babičku a počkat si i na Karkulku. Lstivý vlk doběhl k chaloupce pod třemi duby a zaklepal na dveře. „Kdopak to je?“ ozvala se babička. „Červená karkulka,“ odpověděl vlk tenkým hláskem. „Nesu ti něco dobrého...“ Babička řekla, že dveře nejsou zamčené, a pozvala Karkulku dál. Jenomže místo milé návštěvy se ve dveřích objevil vlk, vběhl do světnice a babičku spolkl. Pak našel v truhle její čepec a noční kabátek, oblékl se, zatáhl záclony a ulehl do postele. Zatím holčička v červené čepičce bezstarostně pobíhala lesem, hledala jahody, trhala kvítka a chvílemi i bloudila. Když konečně přišla k babiččině chaloupce, podivila se, že dveře jsou dokořán a ve světničce pološero. Ze by se babičce při tížilo? Opravdu ležela v posteli, ani pořádně neodpověděla na pozdrav. Karkulka zůstala rozpačitě stát na prahu. Jak to, že mě babička ani nepřivítá? pomyslela si a pomalu došla až k posteli. Polekala se: Co se to s babičkou stalo? „Babičko,“ zeptala se, „proč máš tak veli-

ké uši?" „To abych tě lépe slyšela," zachraptěl vlk. „A proč máš tak veliké oči?" „To abych tě lépe viděla!" Do třetice se Karkulka podivila, proč má babička tak veliké zuby, v tu chvíli však vlk vyskočil z pruhovaných peřin a milou Karkulku spolkl. Jako moučník si dal košíček s dobrotami. Teprve potom měl dost. Sundal si čepec a svlékl babiččin kabátek, který mu byl najednou těsný a nepohodlný. Ale nevrátil se do lesa, protože měl plné břicho a sotva se mohl hýbat. Položil se znovu do postele a ve chvílce usnul. Z chaloupky se ozývalo jeho hlasité chrápání. Sel kolem myslivec na svou pravidelnou pochůzku a zaslechl zvuky, jako by někdo v chaloupce řezal dříví. Hned ho napadlo, že tady asi není něco v pořádku, a nahlédl dovnitř. Viděl, jak se v posteli rozvaluje vlk, kterého už dávno hledal. Tropil mu totiž v lese pěknou neplechu. Myslivec sáhl po pušce, ale pak si uvědomil, co se v chaloupce odehrálo, a raději vlkovi rozpáral břicho. Z vlkova břicha vyskočila Karkulka a hned po ní se objevila babička. Obě myslivci děkovaly, že jim zachránil život. Myslivec pak přinesl z mýtiny kameny, dal je vlkovi do břicha a to mu pevně zašil. Vlka brzy probudila žízeň a ploužil se k lesní studánce. „Jako bych měl v břiše kamení, a ne babičku s Karkulkou," vrčel, ale vtom upadl a bylo po něm. „Teď už nemůže nikomu ublížit," řekla babička. Avšak Karkulka si stejně umínila, že příště sama do lesa nepůjde „Jako bych měl v břiše kamení, a ne babičku s Karkulkou," vrčel. Ale vtom upadl a bylo po něm. „Teď už nemůže nikomu ublížit," řekla babička. Avšak Karkulka si stejně umínila, že příště sama do lesa nepůjde.

(LHOTOVÁ, Dagmar a Zdeněk Karel SLABÝ. Ani den bez pohádky: čítanka nejen pro mateřské školy. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000.)

Pohádka o červené Karkurce

Jiří Dědeček

Byra jednou jedna mará horčička, které všichni vrci říkari Červená Karkurka a brousir si na ni chrup. Zvráště jeden, takový vermi chrupaly. Jednoho krásného retního odporedne si maminka Karkulku zavorara a řekra: tý jsi, Karkulko, taková hodná horčička, vezmi lady tenhre koráč a ráhev vína (je to babiččin obríbený rýnský ryzrink) a dones jí to všechno do charoupky za resem. Are to ti povídám, dej pozor, v rese žije zry vrk. Kdyby na tebe z roští vystrčir tramu, majzni ho zde tímto riskovým průtkem. A teď už běž, babička pořád terefonuje, kdy už tam to víno bude. Já se z toho snad zbrázním." Karkurka šra tmavým resem, a aby se nebára, zpívava si trarara trarara. zry vrk skutečně číhar na Karkurku schovaný v mrázi. Jakmlre se objevira, hruboce se před ní ukronir apravir: „Dovorie. srečno, abych se představil', jsem vrk Radisrav a nemáte ri námitek, rád bych vás pojar za manželku." A lak sporu žiri šťastně až do smrti, a jestri se navzájem nesežrari, žijí lam dodnes.

(DĚDEČEK, Jiří. Pohádky o Malé tlusté víle. 1. vyd. Praha: Meander, 2012.)

Srovnajte obě ukázky a najděte rysy lidové a autorské pohádky. Na čem je založený humor v Dědečkově verzi?

PRO ZÁJEMCE

Zkuste sami napsat autorskou verzi pohádky *O červené Karkulce*.

2.2 Pohádka ve světové literatuře

Jelikož autory původních lidových pohádek zůstávají neznámí, zaměříme se na představitele autorské neboli umělé pohádky.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Zkuste za pomoci odborné literatury vyhledat, které lidové pohádky jsou považovány tzv. za původní, a které pak byly variovány různými autory.

Pokud budeme považovat za předchůdce pohádky bajky, pak se budeme muset vrátit až do antiky, kde k „mistrům“ svého řemesla patřil bezesporu Ezop a jeho bajky jsou dodnes známé a hlavně živé. Bajka je totiž literární útvar, jenž je dětskému čtenáři blízký. Vyniká imaginací, podněcuje dětskou fantazii a vypravuje živý i dramatický příběh ze života zvířat. Alegorická podoba těchto příběhů přispívala také k tomu, že si děti mohou vše vztáhnout na svět, v němž žijí. Výchovný charakter bajek určených dětem je velmi jemný a nenásilný. Za moderní pokračovatele a také autory, kteří Ezopovy bajky adaptovali pro děti, jsou považováni Jean de La Fontaine ve Francii a v Rusku Ivan Andrejevič Krylov.

Mezi průkopníky klasické umělé pohádky patří francouzský spisovatel Charles Perrault. Jeho *Pohádky matky Husy* (1697) patří k prvním knihám dětské literatury, které vynikají autorskou originalitou v kontextu tehdejšího evropského písemnictví. Stal se z nich doslova bestseller a také inspirační vzor pro mnohé další autory. Perraultovy pohádky znají děti na celém světě (Červená Karkulka, O Palečkovi, Kocour v botách...).

V Německu se k průkopníkům autorské pohádky řadí bratři Jakob Grimm a Wilhelm Grimm. Jako lingvisté a milovníci i sběratelé lidové slovesnosti nejprve pohádky sbírali, až později se je rozhodli převyprávět. K těm nejznámějším patří Popelka, Sněhurka, Šípková Růženka či Hrnečku, vař. Grimmové vnesli do pohádky nové prvky – děj zasadili do konkrétního prostředí, nikoli do fantastického světa, odrážejí tak více reálný život. Jejich pohádky jsou psány jednoduchým jazykem a snad také díky této přímocnosti jsou mno-

hem temnější a děsivější, než jsme u tohoto žánru zvyklí. V některých pasážích bychom mohli hovořit až o hororových prvcích.

Dalším výrazným představitelem klasické umělé pohádky je Alexander Sergejevič Puškin. Na rozdíl od Grimmů se Puškin rozhodl upustit od prozaické podoby pohádek a využil svůj básnický talent. Jeho veršované pohádky jsou protkány lyrickými pasážemi, jenž kontrastují s mnohdy drsnými příběhy obyčejných chudých lidí (O rybáři a rybce). Jiný ruský spisovatel, Lev Nikolajevič Tolstoj, se tematicky i formálně naopak rozhodl vrátit k lidové slovesnosti. Chápal pohádku především jako výchovný prostředek, proto se více soustředil na děj, ne tolik už na atmosféru příběhů. Jeho **Pohádky a bajky** obsahují příběhy inspirované lidovými pohádkami, ovšem zpracoval i vlastní náměty. Pro jeho hrdiny je charakteristické, že vždy vynikají nějakým výrazným charakterovým rysem. Tolstoj tak malé čtenáře upozorňoval na nedostatky, ale také na ctnosti lidí.

K vrcholům klasické autorské pohádky ve světové literatuře patří **Pohádky** Hanse Christiana Andersena. Dánský pohádkář se stal doslova legendou mezi autory pohádek. Ve své tvorbě vycházel vždy z lidové slovesnosti, některé pohádky převyprávěl, jiné v duchu lidových pohádek vytvořil. Do svého barvitého světa zahrnul reálné i nadpřirozené bytosti a události, stejně tak i přírodu. Zcela přirozeně se u něj prolíná svět lidí, zvířat i věcí, a tak není výjimkou, že v jeho příbězích ožívají stromy i květiny. Z typologického hlediska u něj najdeme pohádky kouzelné (Sněhová královna, Malá mořská víla, Křesadlo), symbolicky laděné (Slavík, Rajská zahrada), zvířecí (Ošklivé káčátko) i realistické (Císařovy nové šaty, Děvčátko se zápalkami).

Jméno Itala Carlo Collodiho možná není příliš známé, ale postavička, kterou vytvořil ano. Je to totiž autor dřevěného panáčka **Pinocchia**. Collodiho vnesl do pohádky dětskou perspektivu, neboť nejen že se nakonec Pinocchio stane opravdovým chlapcem, ale děj je velmi často nazírán a vyprávěn z jeho pohledu.

Podobně známým díky své postavě se stal také Angličan Lewis Carroll, autor dnes znovu populární **Alenky v říši divů a za zrcadlem**. Často bývá řazen spíše než k autorům klasické autorské pohádky ke spisovatelům fantasy literatury. V jeho Alence se stírají rozdíly mezi realitou, logikou a nesmyslem. Jeho fikční svět je plný překvapivých roztočností, čemuž odpovídá také jazyk obohacený o neologismy. Spolu s Carrollem ve dvacátém století odprošťuje pohádku od přímé závislosti na lidové slovesnosti také Alexander Alan Milne. Svým **Medvídkem Pú** navázal na Carrollovu Alenku, ovšem jeho příběh má filozofičtější charakter a také reálnější kulisy, i když v mnohém také nerespektuje zákony logiky. K dalším z autorů podobného ranku patří také James Matthew Barrie, autor **Petera Pana**.

Z výrazných osobností světové pohádky bychom také neměli zapomínat na Oscara Wilda. Ten bývá považován za anglického pokračovatele Andersena. Vrátil se však ke jisté neurčitosti pohádek a řešil v nich filozofické otázky spíše než povahy lidí boj dobra se zlem. Z jeho knih můžeme připomenout **Šťastného prince a jiné pohádky** či **Dům granátových jablek**. Na symbolicko-poetickou linii pohádky navázal ve Francii Antoine

de Saint-Exupery svým jedinečným *Malým princem*. Tato autorská pohádka patří ke klenotům světové literatury.

Výraznou dívčí hrdinku a „rošťácký“ humor do pohádek vnesla švédská spisovatelka Astrid Lindgrenová ve své *Pipi Dlouhé punčošce*. Dobrodružství zrzavé, pihovaté dívky s charakteristickými zapletenými copy si zamilovaly děti po celém světě, podobně jako *Děti z Bullerbynu*.

KONTROLNÍ OTÁZKA

3. Vzpomenete si alespoň na pět nejvýznamnějších autorů umělé pohádky (případně jaké autory si pamatujete z dětství)?

2.3 Pohádka v české literatuře

V českém prostředí odráží pohádková tvorba celoevropské tendence. Zájem o tento žánr v kontextu dětské literatury můžeme opět datovat do 19. století. K nevýraznějším autorským osobnostem pak patří Božena Němcová, která v rámci svého zájmu o českou kulturu a tradice začala sepisovat, co jí utkvělo z dětství, ale také co „zaslechla“. Nejdříve, vnější podněty z blízkého okolí podporující její vypravěčský talent k tomu také přispívaly, sepsala pohádky z českého prostředí. *Národní báchorky* vydávala nejprve po sešitech. Sepisovala pohádky z Chodska a severovýchodních Čech. I když se zdá, že všechny sem zařazené příběhy jsou lidovými pohádkami, soubor Němcová doplnila i vlastními umělými pohádkami. Její vypravěčský um byl však takový, že autorské pohádky jsou k nerozeznání od těch lidových. Můžeme vzpomenout pár nejznámějších – Čert a Káča, O Perníkové chaloupce, O princezně se zlatou hvězdou, Potrestaná pýcha (zfilmováno jako Pyšná princezna), O Slunečníku, Měsíčníku a Větrníku (zfilmováno jako Princ a Večernice), Chytrá horákyne, O Smolíčkovi, O kohoutkovi a slepičce a mnoho dalších.

Němcovou však neuchvátila pouze česká vyprávění. Sepsala také slovenské pohádky, v nichž zachovala mnohem více autentičnosti než v případě českých. V dialozích například ponechávala slovenštinu, byť čerpala z českých adaptací. Také zaznamenala více kouzelných pohádek a celkově se v tomto případě chovala spíše jako folkloristka než jako svébytná spisovatelka. Díky tomu se nám však zachoval unikátní záznam lidových slovenských pohádek, který byl vydáván pod názvem *Slovenské pohádky a pověsti*.

Další výraznou osobností, jež se zabývala lidovou slovesností a pohádkovou tvorbou v polovině 19. století, byl Karel Jaromír Erben. Zajímaly ho však nejen prozaické útvary, ale také poezie, respektive lidová písňová tvorba. *Prostonárodní české písně a říkadla* jsou unikátní pětidílnou sbírkou českých lidových písní. K pohádkovým „sbírkám“ pak

patří *České pohádky*, které obsahují podobně jako u Němcové soubor odposlechnutých vyprávění především z Čech. Mnohé z těchto pohádek se nakonec dočkalo i filmové podoby (Zlatovláska, Tři zlaté vlasy děda Vševěda, Dlouhý, Široký a Bystrozraký, Boháč a chudák, Hrnečku, vař!, Pták Ohnivák a liška Ryška, Otesánek a mnoho dalších).

K dalším folkloristům, milovníkům lidové slovesnosti patřil Josef Štefan Kubín. Za lidovými vypravěči chodil hlavně na Kladsko. Jeho záznamy vyprávění i vlastní adaptace vycházeli na přelomu století. Můžeme jmenovat například *Povídky kladské, Pohádky z Kladska, České Kladsko*. Zajímala ho však i oblast podkrkonoší, a tak sesbíral a vydal *Lidové povídky z českého Podkrkonoší*. Kubín patřil k oblíbeným autorům zvláště ve 20. letech 20. století a podobně jako na Němcovou a Erbena i na něho se odkazovali „pohádkáři“ minulého století. K dalším výrazným osobnostem patřil také Beneš Metoděj Kulda.

S nezaměnitelným pohádkovým příběhem, který kopíruje každoroční přírodní cyklus a navíc vnáší do pohádky také téma víry, Boha, ale i smrti, přišel Jan Karafiát. Jeho *Broučci: pro malé i velké děti* byly dlouho vydávány bez jména svého autora, ten se objevil až na desátém vydání. I když Karafiátovi někteří vyčítali, že teologické a morální rovině byl až despotický svým důrazem na absolutní poslušnost a oddanost, přesto se Broučci staly oblíbenou knihou nejen u dětí. Hlavním přínosem byl důraz na psychologii dítěte, které se mohlo přívětivou formou seznamovat i s věcmi v životě nejtěžšími, se smrtí. Karafiát napsal ještě pohádkovou knížku *Broučkova pozůstalost a Karafiátovu čítanku*.

Nesmazatelně se do dějin české pohádky zapsal také malíř a spisovatel Josef Lada. Inspiroval se českým folklorem a lidovou slovesností. Vždy ho fascinoval venkov s jeho specifiky i každodenními maličkostmi. To vše se odrazilo v jeho tvorbě výtvarné i literární. Co se týče pohádek, k těm nejnámějším patří příběhy o mluvícím *kocouroví Mikešovi*, který se dokonce naučil i psát, a mezi lidmi si nakonec vydobyl takové vážnosti, až se stal hajným. Svůj osobitý smysl pro humor a vypravěčský talent prokázal také v souborech autorských pohádek *Bubáci a hastrmani* nebo v *Nezbedných pohádkách*. Ladovou nespornou devízou byly samozřejmě také ilustrace, jimiž svůj svérázný a při tom velmi prostý pohádkový svět doplňoval.

Dalším velikánem české literatury pro děti a mládež je František Hrubín, ač si ho spíše spojujeme s dětskou poezií, vydal také knížku pohádek nesoucí název *Špalíček veršů a pohádek*. Jak už název napovídá, nejedná se o klasickou pohádkovou knihu, ale spojení poezie a prózy. Hrubínova tvorba pro děti vždy vynikala hravostí a promyšlenou jazykovou stránkou, ale také inspirací v přírodě a silnou lyrizací. Tato poetika je patrná také ve Špalíčku, takže pohádky dětem nabízí kromě poučení také přívětivého vypravěče, jenž k nim promlouvá téměř s otcovskou laskavostí.

Pokud se jedná o českou autorskou pohádku, pak k velkým tohoto žánru první poloviny 20. století patří bratři Čapkové. Společně vydali knihu *Devatero pohádek a ještě jedna od Josefa Čapka jako přívazek*. Kniha vyšla v roce 1932 a do české literatury vnesla nový závan pohádkové tvorby. Autoři využívají klasických pohádkových postupů, motivů i postav, ale fiktivní svět zabydlují také obyčejnými lidmi a zvířaty, aby tak mohli

humornou a hravou formou vysvětlit malým čtenářům, jak to na tom světě vlastně chodí. Děti se tak dozví, proč kočky dopadají na všechny čtyři, proč ráno zpívají ptáci nebo spoustu podrobností z policejní i loupežnické profese. K nejznámějším pohádkám ze souboru patří Velká pohádka doktorská, která se dočkala také filmové podoby ve Svěrákově adaptaci s názvem *Lotrando a Zubejda*.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečte si úryvek pohádky. Najděte konkrétní prvky autorské pohádky.

Pohádka vodnická (Devatero pohádek)

Jestli si, děti, myslíte, že vodníci nejsou, tak tedy vám říkám, že jsou, a jací! Tak třeba zrovna u nás, co jsme se my jako narodili, bydlel jeden v řece Úpě pod splavem, a jeden byl tuhle v Havlovicích u toho dřevěného mostu, a jeden se zdržoval v Radečském potoku, to byl Němec německá, ani slova česky neuměl; však jednou přišel k mému tatínkovi, aby si dal vytrhnout zub, a za to mu donesl košíček stříbrných a růžových pstruhů pěkně pokladených kopřivami, aby zůstali čerství; a že to byl vodník, bylo vidět z toho, že po něm na židli bylo mokro. A jeden byl u dědečkova mlýna v Hronově a ten choval pod splavem, pod vodou šestnáct koní; proto inženýři říkali, že tam na tom místě má řeka Metuje šestnáct koňských sil. Těch šestnáct bílých koní pořád táhlo a táhlo, a proto se mlýn pořád točil; a když jedné noci náš dědeček umřel, šel vodník a vypráhl potichu všech šestnáct koní, a mlýn se tři dny netočil. Na velkých řekách jsou vodníci, kteří mají ještě víc koní, třeba padesát nebo sto; ale někteří jsou takoví chudáci, že nemají ani dřevěnou kozu.

Takový velkovodník v Praze, na Vltavě, je ovšem náramně bohatý a velký pán; má třeba i motorový člun a v létě si jede k moři. Vždyť v Praze i obyčejný podvodník má někdy peněz jako slupek a lítá v automobilu, hů, hů, až bláto stříká. Ale jsou zase takoví nanicovatí malovodníčkové, mají loužičku jako dlaň a v ní jednu žabu, tři komáry a dva brouky potápníky; nebo mají svou živnost na tak mizerné stružce, že si v ní ani myš břicho neurousá; někteří za celý boží rok nechytou víc než pár papírových lodiček a dětskou plínku, která mamince uplavala při praní. Ba, je to bída. A zase takový rožmberský vodník má třeba dvě stě dvacet tisíc kaprů, a ještě k tomu líny, ševče, parmy a nějakou tu zubatou štiku. Inu, není žádná rovnost na světě.

Vodníci jsou samotáři, ale tak jednou, dvakrát do roka, když je velká voda, se sjedou z celého kraje a konají, jak se tomu říká, okresní konferenci. Z našeho kraje se vždycky scházeli při velké vodě na lukách u Hradce Králové, protože tam je taková pěkná rovina a krásné tůně a zátočiny a slepá ramena vystlaná nejjemnějším bahnem dvojnulkou. To musí být žluté bahno anebo trochu do hnědá; když je červené nebo šedé, to už není tak heboučné, zrovna jako mast. Na takovém pěkném mokřím místě se tedy sesednou a povídají si, co je nového: že tamhle v Suchovršicích dělají lidi regulaci, takže se tamní vodník, jako starý Jireček, musí odtamtud vystěhovat; že hrníčky a pentle podražily, to vám

je hrůza: aby vodník, když chce někoho chytit, koupil za třicet korun pentlí a hrníček stojí nejmíň tři koruny, a ještě je to šmízo; nejraději praštit řemeslem a chytit se něčeho jiného. A tu si vodníci vypravují, že jaroměřský vodník Faltys, ten zrzavý, se chytil obchodu a prodává minerální vody, a kulhavý Slepánek se stal instalatérem a dělá vodovody, a jiní si pomohli jinou živností. To se rozumí, děti, že vodník může dělat jen to řemeslo, ve kterém je něco od vody; tak třeba může být závodníkem nebo podvodníkem, může psát do novin úvodníky, může být průvodcem nebo průvodčím, může se vydávat za vévodu, za člověka vznešeného původu nebo za majitele velkozávodu - zkrátka nějaká voda v tom musí být.

Pro Josefa i Karla Čapka je typická jazyková hra, ale hlavně narativní inovativnost. Jako kdyby jim nestačilo klasické er-formové vyprávění, chtějí do svých příběhů vtáhnou čtenáře co nejvíce, a tak poměrně běžně se v jejich pohádkách vyprávěč obrací na děti, někdy je oslovují i sami postavy. Malý čtenáři mají pocit, že jsou součástí příběhu, že pohádky jsou psány jen a jen pro ně a možná i tom byl a je důvod, proč jsou jejich knížky u dětí stále tak oblíbené. Především příhody *Pejska a kočičky* Josefa Čapka, které si sám ilustroval, uchvacují stále stejně ty nejmenší, ale také starší čtenáře. Nezaměnitelnou autorskou pohádkou je také Josefova *Dášeňka čili Příběh štěněte*, opět s vlastními ilustracemi i autentickými fotografiemi.

Podobně originální autorský hlas v pohádkách zastupuje další výrazná osobnost, a to Jan Werich. Soubor pohádek s názvem *Fimfárum* vyšel poprvé v roce 1960. Podobně jako u Čapků i Werich se využívá principů lidové pohádky, ale aktualizuje je zapojením každodenní situací, některé příběhy jsou dokonce z pohádkového světa zcela vyjmuty a jsou založeny jen na jazykové hře (Chlap, děd, vnuk, pes a hrob). Werich je autor milující humor, proto nesmí chybět ani v jeho pohádkách, kde si s groteskní nadsázkou utahuje ze špatných lidských vlastností, jako jsou žárlivost, lakota, chamtivost a další. Zajímavé je, že byť se drží tradičních vyprávěcích postupů i motivů, žádná z jeho postav není vyloženě kladná, nebo záporná. Třeba čert z pohádky Až opadá listí z dubu má smysl pro humor, v další pohádce o Palečkovi nebo obrech jsou všichni legračně neohrabaní, nebo zloděj ze závěrečné jednoslabičné pohádky nekrade jen se špatným úmyslem, ale prostě proto, že má hlad. Fimfárum je zajímavou knihou také proto, že o ilustrace se postaral mistr svého řemesla, Jiří Trnka. Většina pohádek se navíc dočkala filmové podoby.

V šedesátých letech 20. století vychází další originální pohádková kniha *Praštěné pohádky* Ludvíka Aškenazyho. Jeho příběhy představují moderní podobu autorské pohádky, která je zasazená do městského prostředí a obyčejný svět se stává díky kouzelným věcem i postavám zcela výjimečným. Aškenazyho fantazie byla bezbřehá, a tak se hrdiny jeho příběhů mohla stát třeba rodina citrónů. Nedílnou součástí těchto svérázných pohádek je samozřejmě humor.

K dalším výrazným osobnostem české autorské pohádky 20. století patří Ondřej Sekora, Karel Poláček, Vladislav Vančura, Václav Čtvrtek, Miloš Macourek a další.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Také žánr pohádky byl ovlivněn poválečným politickým a kulturním vývojem. Především v padesátých letech 20. století, kdy literaturu ovládal schematismus – v poezii se prosazoval frézismus a v próze budovatelský román – se budování, kolektivizace, družstva a další témata dostaly i do autorských pohádek. Je tedy potřeba rozlišovat i v tomto žánru autory a knihy opravdu originální a kvalitní, od dobově poplatných agitek.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečtěte si kapitolu z knihy Bohumila Říhy *Honzíkova cesta* (první vydání je z roku 1954). Najdete v textu dobově poplatné prvky?

Družstevní vajíčko

Honzík otevřel kufřík a vzal si na sebe kostičkovanou košili, kterou směl umazat, a na nohy si obul plátěné střevíce. Babička mu zatím uvařila vajíčko naměkko a Honzík se do něho pustil. Rozbil skořápku a lžičkou je pomalu vyjídal. Přikusoval k němu kousek chleba. Vajíčko vonělo, a tak mimo Honzika na ně dostal chuť i Punt'a. Položil si hlavu na Honzíkovo koleno a olizoval se jen tak naprázdno. Honzík si toho všiml a zeptal se psa: „Punt'o, ty chceš taky?“ Punt'a švihl ocasem, stáhl uši nazad, jako když se směje, a prudce se olízl. To znamenalo: Já mám hroznou chuť! Honzík tedy ulomil kousek chleba, přidal kousek vaječného bílku a podal sousto psovi. Punt'a je spolkl najednou. „Proč nekoušeš?“ zlobil se Honzík. „Musíš přece chleba kousat... takhle!“ Honzík ukazoval psovi, jak má kousat, Pes z toho měl radost a vrtěl ocasem. Ale další sousto spolkl zase najednou. „To je hltoun,“ řekla babička. „Vajíčko mu nedávej, to je pro psa škoda. A teď jdi, Honziku, na zahrádku! Je tam plno ovoce.“

Honzík tedy šel s Punt'ou na zahrádku. Sebral do košíku spadaná jablka. To nejhezčí, červeně malované, vybral pro sebe. Když se do něho zakousl, Punt'a se na něj upřeně díval. Honzík mu tedy kousek jablíčka dal. Punt'a ho chvíli převaloval na jazyku a pak ho vyprskl. Nechutnalo mu. Sladkou švestku kousal o něco déle, a když mu Honzík domlouval, chtěl ji doopravdy spolknout. Div se přitom neudusil. Švestka se mu vzepřela v krku. „Počkej! Nepolykej!“ křičel Honzík. „Zapomněl jsi vyplivnout pecku!“ Pes kašlal a polykal švestku dál. Ani nevěděl, jak to Honzík s peckou vlastně myslí. „Punt'o! Pecku ven!“ křičel Honzík a ukazoval psovi, jak má pecku vyplivnout. Ale Punt'a v tom okamžiku už švestku spolkl i s peckou a znovu vrtěl ocasem, jako by se nic nestalo. „Punt'o, ty ani nevíš, co je to pecka,“ zlobil se Honzík, ale ne dlouho. Volala ho babička, aby s ní šel do drůbežárny. Honzík tedy šel a Punt'a se hrnul za ním. „Tady je hezky,“ radoval se Hon-

zík. „A babi?“ „Co chceš?“ „Proč jsou tu jenom bílé slepice?“ „To je čistý chov,“ odpověděla babička. „Hodně nám nesou a kuřata mají křehké maso.“ Z jedné kukaně vylétla slepice. Kdákala silně a polekaně se rozhlížela. „Vidíš, Honzíku?“ řekla babička. „Právě snesla.“ „Je tu vajíčko!“ křičel Honzík. „Já si je doma sním!“ Honzík si dal vajíčko do kapsy. Bylo ještě teplé. „Honzíku, to nesmíš!“ řekla přísně babička. „Doma dostaneš vajíčko naše a tohle tady musí zůstat. To je vajíčko družstevní!“ „A babi,“ ptal se Honzík, „jak poznáš, že je družstevní? Vždyť všechna vajíčka jsou stejná.“ „Ale ty jeden!“ smála se babička. „Družstevní slepice nesou družstevní vejce a slepice u nás doma nesou vajíčka naše.“ „Aha,“ řekl Honzík a dal vajíčko zpátky do kukaně. Punt’ a zatím ležel pokojně u vrátek. Bylo by se nic nestalo, nebýt toho, že si Punt’ všimlo několik slepic. Začaly natahovat krk a křičet. Divily se, jaké zvíře tam leží. Punt’ovi byl jejich křik protivný. Zavřel alespoň oči, aby je neviděl. Slepice uslyšel veliký bílý kohout a hned se přihnal až k Punt’ovi. Začal se rozčilovat. Ťpal kolem Punt’ a trhal pernatým krkem. Ze zobáku mu vycházelo nepěkné skřehotání. Punt’u to začínalo zlobit, ale přece jen se udržel. Obrátil se na druhý bok a díval se do plotu, aby neměl dotěrného kohouta na očích. Kohout si to vykládal jinak. Myslil si, že se Punt’ a bojí. Šel k němu ještě blíž a klovl Punt’u do nohy. Punt’ a zavrčel a vyštěkl. Znamenalo to: Kohoute, nezlob mě! Jdi radši dál, nebo na tebe skočím! Bílý kohout odskočil kousek dál, ale za chvíli byl u Punt’i znova. Klovl ho ještě jednou, tentokrát do ocasu. Punt’u to zabolalo, a už se neudržel. Zavrčel, vyskočil na všechny čtyři, rozštěkal se na celé kolo a vrhl se na kohouta. Hned měl v tlamě plno bílého peří. Kohout zakrákal, že to bylo slyšet až ve vsi, a uháněl ke kurníku. Křídla roztáhl a nohama se sotva dotýkal země. Oči měl vyjevené a zděšeně skřehotal. V tom okamžiku vyšla babička z drůbežárny. Honzík se tlačil za ní. Babička hned uviděla, co se děje. Popadla koště a hnala se na Punt’u. Pes na ni nečekal. Nechal kohouta kohoutem, prudce se obrátil a uháněl k vrátkům. Nechtěl se seznámit s babiččíným koštětem. Naštěstí se babička brzy udýchala. Byla už stará a psa dohonit nemohla. „Babi,“ křičel Honzík, „já dovedu Punt’u domů.“ „Tak jdi! Ať toho uličníka tady nevidím!“ zlobila se babička. Honzík otevřel vrátka a pustil Punt’u ven. Punt’ a schválně kýchal, aby se mu ze zubů dostala bílá pírká. Šlo to špatně, a tak mu je musil Honzík vytahat sám. „Punt’o, ty nevíš, že je to družstevní kohout?“ domlouval mu Honzík. „Kdybys to věděl, jistě bys ho nechal na pokoji.“ Pes stáhl uši nazad, vycenil zuby a zavřel ocasem. Byl asi rád, že toho protivného kohouta nezakousl načisto. To by mu babička určitě neodpustila.

KONTROLNÍ OTÁZKA

4. Vzpomenete si alespoň na pět autorů umělé pohádky v české literatuře ve 20. století (případně jaké si pamatujete z dětství)?

2.3.1 AUTORSKÁ POHÁDKA V SOUČASNÉ ČESKÉ LITERATUŘE

K výrazným osobnostem patří dnes už klasik české literatury básník Karel Šiktanc, který se dětské básnické i pohádkové tvorbě začal věnovat již v šedesátých letech 20. století (*Pohádky chudé na řádky*, *Kapela pana Anděla*). Dětské tvorbě se pak velmi intenzivně věnoval v sedmdesátých a osmdesátých letech za normalizace, kdy nemohl oficiálně publikovat a byl tak postaven mimo oficiální literaturu. Psal pohádky pro Československý rozhlas i televizi a rozhlasové tvorbě pro děti se věnuje dodnes. Šiktancovy pohádky vynikají brilantním jazykovým zpracováním, aliteracemi a jazykovou hrou, někdy jsou také rytmizovány, byť se jedná o prozaické texty. Autor v sobě jednoduše básníka nezapře. Tematicky i formálně se velkou měrou opírají o lidovou pohádku, ovšem Šiktancův laskavý humor a mnohdy i nadsázka je činí výjimečnými a zajímavými také pro dospělé. V posledních letech vydal knihy *O dobré a zlé moci* (2000), *Hrad svícen* (2009), kde jsou zpracované původně rozhlasové pohádky, *Hora zlodějka* (2016).

Populárním autorem písicím pro děti je rovněž Pavel Šrut. Převyprávěl známé, ale také méně známé klasické české pohádky (které sepisovala např. Němcová) a pokusil se je v novém kabátu znovu uvést do české literatury. Soubor vyšel pod názvem *Velká kniha českých pohádek* v roce 2017. Šrut se však do dětského světa zapsal mnohem dříve a to knihou autorských pohádek ze šuplíků a skříní *Lichožrouti*, za které v roce 2009 obdržel cenu Magnesia Litera. K nezaměnitelné podobě pohádek přispěla také ilustrátorka Galina Miklínová, díky nimž dostal Hihlík a jeho kamarádi konkrétní obrysy. Příběhy vysvětlující proč nám doma mizí vždy jen jedna ponožka z páru jsou protkané humorem i dobrodružstvími. Svět „ponožkožroutů“ je v mnohém podobný tomu našemu – lichožrouti jsou dobří i zlý, dobrosrdeční i chamtiví, mají své rodiny, věnují se svému řemeslu, ale i dobročinným záležitostem. Největší hrozbou je pro ně starý mládenec pan Vavřinec, který o jejich existenci ví a neustále se je snaží chytit, nebo aspoň jakkoli prokázat, že jsou opravdoví.

KONTROLNÍ OTÁZKA

5. Jaké jsou charakteristické prvky moderní autorské pohádky?

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Přečtěte si *Lichožrouty* a pak se podívejte na filmovou adaptaci. Má film podle vás blíže ke knižní předloze, nebo do něj vnesla zcela nové prvky výtvarnice Galina Miklínová.

K originálním tvůrcům pohádek pro děti patří také Pavel Čech, který je především autorem komiksů a malířem. Přesto výrazně zasáhl do produkce současných autorských pohádek. Výtvarná složka je neoddelitelnou součástí jeho knih. Příběhy v Čechově podání jsou velmi snové, propojuje v nich dobrodružné a mytologické prvky s romantickými kulisami. Děj se vždy odehrává v poměrně komplikovaných kulisách, které mohou připomínat labyrint (divoká příroda, městské ulice), čímž graduje napětí. Zlomovou se pro něj stala kniha z roku 2002 *O Čertovi*, která mu doslova otevřela svět dětské literatury. Oblíbené jsou také knihy *Tajemství ostrova za prkennou ohradou*, *Dobrodružství pavouka Čendy*, *Dědečkové*, *O zahradě* nebo *VelÚkol k zamyšlenické dobrodružství Pepíka Střechy*.

Podobnou autorskou osobnost představuje také Petr Nikl, jenž je zároveň malířem. Jeho dětské knihy jsou charakteristické hlavně jazykovým experimentem a hravostí, pro co je čeština ideální. K nejznámějším knihám patří *Pohádka o Rybitince*, *O Rybabě a Mořské duši*, *Lingvistické pohádky*, *Záhádky* či *Orbis pictus aneb...* Nikl je rovněž držitelem Magnésie Litery.

Zapomenout také nesmíme na Petra Síse. I on patří k autorům autorských knih, ve kterých dominuje výtvarná složka. Síse bychom už do čistě autorské pohádky řadit neměli, jeho knihy však čerpají z mnohých žánrů a jsou natolik osobité a výrazné, že ho lze považovat za současného vrcholného představitele české literatury pro děti a mládež. Sís pracuje často s komiksovým vyprávěním, proto jsou jeho knihy vhodné i pro děti předškolního věku, protože jsou schopny vnímat příběhy jen na základě obrazové složky. K nejznámějším titulům patří *Zed' – Jak jsem vyrůstal za železnou oponou*, *Šťastný skřítek*, *Tibet – Tajemství červené krabičky* či *Tři zlaté klíče*.

ODPOVĚDI

1. Prozaický, zábavný žánr, který vypráví nereálné příběhy (fantastické, zázračné nebo ze všedního života) a vyznačuje se speciální kompozičně stylistickou výstavbou; pohádky vycházejí obvykle z mytologie, příznačné je pro ně spojení reálného a nereálného světa pojmů, dějů, rekvizit a hrdinů.

2. V základu dělíme pohádky na lidové a autorské pohádky. Lidové dále na kouzelné (fantastické), zvířecí, legendární, dětské a novelistické (realistické) pohádky. Autorské můžeme dělit na iluzivně folklorní (umělá pohádka), pohádku se zvířecím hrdinou, moderní pohádku (antipohádku) a parodickou a nonsensovou pohádku.

3. Pokud vám neutkvěla žádná jména, vraťte se ke kapitole 2.2.

4. Pokud vám neutkvěla žádná jména, vraťte se ke kapitole 2.3.

5. K hlavním rysům moderní autorské pohádky patří především humor a aktuální témata z autorovy současnosti. Dále pak také někdy parodie nebo například oslovování čtenářů vypravěčem.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Pohádka patří k velmi oblíbeným dětským žánrům. Klasická lidová pohádka vychází z bajek, mytologie a folkloru. Jedná se o prozaický útvar, který pracuje s nereálnými prvky i humorem a nadsázkou. Svérázný pohádkový svět má děti poučit, ale také pobavit. Klasická lidová pohádka je podmíněna ustálenou kompozicí i specifickými prvky, které by se v ní měly objevovat.

Rozlišujeme dva základní druhy pohádek – lidové a umělé, také někdy označované jako autorské pohádky. Lidové pohádky zcela přirozeně splývají s těmi umělými, neboť autoři se jimi inspirovali a často tyto náměty originálně adaptují. Pohádky se především ústně šířily mezi lidmi už ve starověku. Zlatý věk pohádky (vydávané knižně) přichází až v 19. a 20. století. Zvláště v 19. století spousta autorů sbírala a sepisovala pohádkové příběhy mezi lidmi a následně je vydávali či adaptovali (např. bratří Grimmové, Puškin, Němcová aj.)

Od 20. let 20. století se v české literatuře rozvíjí autorská pohádka, která má silné postavení v LDM dodnes (bratří Čapkové, Werich, Petr Nikl, Pavel Šrut a j.)

---

3 POEZIE PRO DĚTI A MLÁDEŽ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V této kapitole se zaměříme na básnickou tvorbu věnovanou dětem. Budeme si charakterizovat specifika této básnické tvorby a popíšeme si základní básnické útvary, které autoři využívají při tvorbě pro děti. Z historického hlediska nás bude tentokrát zajímat pouze česká básnická tvorba. Stručně si vymezíme počátky ineditních básní pro děti, ale protože se jedná o žánr oblíbený i v současnosti, zaměříme se hlavně na básnické osobnosti vydávající knihy po roce 1989.

CÍLE KAPITOLY

- Umět charakterizovat poezii pro děti
- Znat hlavní básnické útvary
- Seznámit se s vývojem dětské poezie v české literatuře
- Seznámit se současnými básníky, kteří se tvorbě pro děti věnují

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Dětská poezie, ukolébavka, říkanka, rozpočítadlo, experimentální poezie, česká literatura po roce 1989

3.1 Verše pro děti

Poezie hraje při poznávání světa i jazyka u dítěte důležitou roli. Jednak mu jednoduchou a hravou formou pomáhá pojmenovávat věci kolem sebe, jednak si osvojuje základy svého rodného jazyka. Vztah k poezii se u dětí s věkem postupně proměňuje. Zatímco malé děti ji vnímají jako jakousi samozřejmost, často si jednoduché říkanky a rýmováčky vymýšlí samy, s nástupem do školy jejich zájem o básně pomalu klesá a začínají dávat přednost spíše prozaickým žánrům. To je jistě škoda, protože básně věnované dětem nemusí být jen nástrojem, didaktickou pomůckou. Jejich hravost a melodičnost nejsou jediným smyslem jejich existence. I malý posluchači/čtenáři skrze ně poznávají svébytné autorské poetiky, rozvíjí svou fantazii a osvojují si básnické prostředky, které jsou přiro-

zeně obsaženy také v poezii pro dospělé, použijeme-li toto trochu neobratné pojmenování. Navíc básně pro děti neumí napsat každý básník, je k tomu potřeba nejen bezbřehé fantazie a hravosti, aby dítě zaujali, ale hlavně takový básník potřebuje „uši“. Rytmizace, melodie, rýmy, to vše jsou atributy pro děti přirozené, takže velmi rychle dokážou odhalit, když to básníkům někde zaskřípe. A takových autorských osobností, které si umí pohrát nejen s jazykem a zvukomalebností, ale také umí napsat verše v pravidelném metru, v současnosti mnoho není.

3.1.1 TRADIČNÍ BÁSNICKÉ ÚTVARY

K nejtypičtějším básnickým útvarům, které jsou oblíbené především u malých dětí, patří ty, jež vzešly z folkloru. Ve spojitosti s nimi proto hovoříme o svébytném dětském folkloru. Ten charakterizuje hlavně rytmičnost, přesnost a témata spojená s rodinou, dětskými hrami a přírodou. Jedná se především o **ukolébavky, říkadla a říkan-ky/rozpočítadla**.

Říkadla jsou krátké veršované útvary vyznačující se rytmičností a také specifickou slovní zásobou – často obsahují slova, která se od běžného lexika liší (např. číslovky jendě, dvendě, nebo cizí výrazy ábr fábr dominé, umělá slova čapušky, hajdaláček a další.). Rovněž v rámci říkadel můžeme rozlišovat ještě další typy:

- oblamovačky – mají praktickou funkci, doprovázejí první pohyby dítěte a slouží k procvičování mluvidel (Pacy, pacy pacičky)
- zábavná říkadla – rovněž doprovázejí dětské pohybové hry (rozpočítadla, škádlivky, hádanky)
- nonsensová říkadla – slouží ke svéráznému poznávání okolí, stojí na paradoxních významových spojeních a na hře se slovy

Obecně platí, že říkadla jsou založena pravidelném rytmu, střídání přízvučných a nepřízvučných slabik (trochej nebo daktyl) a využívají pravidelné rýmy. U nonsensových říkadel bývá tato pravidelnost občas porušována, v takových případech převažuje zvuková stránka (zvukomalba nebo kakofonie).

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. Proč je poezie pro děti podstatná?

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Vzpomenete si na nějakou říkanku, rozpočítadlo, ukolébavku, co znáte z dětství?

3.2 Historie české poezie pro děti

Autorská poezie pro děti se začíná plně rozvíjet v 80. a 90. letech 19., kdy je zastoupena významnými básnickými osobnostmi. Karel Václav Rais vydal dětem určené veršované obrázky *Listy z české kroniky*, které epickou formou zpracovávají náměty z české historie. Psal také lyrické a lyrickoepické básně s náměty domova, vlasti, života dětí na vesnici a v přírodě, rodiny, které pak vyšly ve sbírkách *Doma*, *Dárek maličkým* a *Dětský ráj*.

Za zakladatele moderní české poezie pro děti je považován Josef Václav Sládek. Ve svých básních se inspiroval folklorními žánry i tématy, ovšem jeho básně postrádají primární zaměření na výchovnou a vzdělávací funkci. Sládkovy verše jsou především lyrickými obrazy ze života dětí, ve kterých zúročuje vlastní rodičovské zkušenosti a zdůrazňuje v nich mateřskou lásku a vztah matky a dětí. Sekundárním podnětem k napsání autorových básní pro děti byla také snaha podpořit český jazyk a vztah k němu. Napsal tři sbírky *Zlatý máj*, *Skřivánčí písně* a *Zvony a zvonky*.

K podobně laděným básníkům patřil také Josef Kožíšek. Jako Sládek se uměl vžít do role dítěte, dívat se na svět jeho očima, a tak mohl psát verše nejen pro děti, ale také o dětech. Jeho sbírky byly určeny spíše malým dětem – *Oku i srdéčku*, *Jiskry a plamínky*, *Chudobky u cest*.

Dalším významným autorem, který rozvíjel Sládkovskou poetiku lyrických veršů ze světa dětí je František Hrubín. Dokázal dětskou poezii povýšit o hravost a hlavně z každé básně sršící radost z her, z poznávání přírody i z rodinného života. Pracoval s tradičními náměty z folklorních říkanek. Nejznámější sbírky jsou *Říkejte si se mnou*, *Je nám dobře na světě*, Hrubín se však pustil také do epických žánrů, když zveršoval tradiční pohádky – *Dvakrát sedm pohádek*. Sám doplnil své verše rovněž klasickou autorskou pohádkou v knize *Špalíček veršů a pohádek*.

V první polovině 20. století věnoval část své tvorby dětem rovněž František Halas. Verše pro děti psal hlavně za okupace a představuje další typ české poezie pro děti. Halas kladl podobně jako Sládek a Hrubín důraz na dětský svět a dětskou perspektivu. Na rozdíl o nich však těžiště jeho básní netkví v lyrice, ale v jazykové hře, ve zvukomalbě a asociativnosti obrazů. Podobně jako v poezii pro dospělé jsou jeho verše plné metafor, ale také hojně využíval neologismů a neotřelé i zábavné práce s jazykem. Silněji se u něj projevuje také epické ladění. Vydal několik básnických knih – *Ladění* (obsahuje oddíl nazvaný

Před usnutím, v němž najdete mnoho krásných ukolébavek) nebo výbor jeho dětských veršů *Halas dětem*.

Stejnou linii představuje Halasův souputník a legendární český básník Vítězslav Nezval. I pro něj je charakteristická jazyková hravost, bohatství metafor, které vychází z asociací a autorské fantazie. Nezval dokonale zúročil své surrealistické literární zkušenosti a vytvořil originální dětský svět, jenž ale není nijak komplikovaný a ukazuje dětem svět přes maličkosti i běžné situace. Dětem věnoval několik knih – *Anička skřítek a Slaměný Hubert*, *Věci, zvířátka, květiny a lidé pro děti* a *Jak se z klubička ježek vyklubal*.

Do třetice pak na tuto dvojici navázal v druhé polovině 20. století Jan Skácel. Ačkoliv nepatřil k básníkům, kteří by ve verších mohli vycházet z otcovské zkušenosti a některé sbírky vytvořil na popud nakladatelů (dětská poezie byla za normalizace jedinou možností, jak mohl publikovat, byť často pod pseudonymy), jeho básně navozují klid a podařilo se mu vytvořit harmonický dětský svět. Skácelova poezie se i u dětí vyznačuje sevřeností a přírodními motivy. I Skácel čerpá z folkloru, inspiruje se folklorními žánry (především píše ukolébavky a říkanky), ale dokáže je inovativně přetvářet v zábavná a někdy i napínavá vyprávění. Jeho dětský svět je plný fantazie a jemných vtipů. Pro děti napsal *Uspávanky*, *Kam odešly laně*, *Proč ten ptáček z větve nespadne*, *O pejsku Ťapovi*, *výru Výrovi*, *slavičku Slavíkovi a kočičce, která se moc styděla*.

Z dalších autorů jmenujme J. Čarka, F. Nechvátala I. Blatného, J. Kainara, J. Zahradníčka, V. Renče a J. Seiferta.

KONTROLNÍ OTÁZKA

2. Kdo je považován za zakladatele české poezie pro děti?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Srovnajte Sládkovu a Halasovu báseň. Čím se liší jejich poetiky. Najděte a pojmenujte básnické prostředky.

J. V. Sládek: **Zlatý máj (Zlatý máj)**

Zlatý Máj se zaskvěl v kraji,

zlatý Máj, ó zlatý Máj!

Luka pestře prokvétají,

zelená se luh i háj.
Bory šumí, potok zurčí,
na květinách včely bzučí,
slunko svítí v jeden jas,
zlatý Máj se vrátil zas!

Slunko svítí, v nebi siném
není mráčku v šíř ni v dál,
jak pod modrým baldachýnem
skřivánek se rozzpíval:
výš' a výše letí stále,
zvoní teď jak zvonky malé
a jak fléten táhlý hlas,
jeho zpěv k nám zvučí zas.

Máji, Máji, zlatý Máji,
což pak ty jsi přines' nám?
Včelám květ, a ptactvo háji,
vlašťovky dal's chaloupkám;
jabloň odě'l's bílým šatem,
potok stříbrem, luka zlatem,
trávu dal jsi kravičkám,
co jsi, Máji, přines' nám?

Máji, krásný, zlatý Máji,
budeš tu jen krátký čas,
po tobě si zastýskají

luh a luka, lesy zas;
bude smutno, teskno všady.
Zlatý Máji, pro nás tady
kdys do smutných myšlenek
nech kytičku pomněnek!

F. Halas: Poučení otcovské (Ladění)

To nejsou vlnky
to rusalek jsou jména
a to co slyšíš Brnky brnky
je harfa Vltavina
trošku rozladěná

Ty ruslaky když mají hlad
hned luna strojí večeri
na stříbře po dvou kačenkách
Ať běží tam kdo nevěří

Tma tmoucí tmoucí tma
stříbro pak umývá

3.3 Současná česká poezie pro děti

V druhé polovině 90. let minulého století poezie pro děti spíše stagnovala, obrat přineslo až nové tisíciletí. Nejen že se k poezii pro děti vrací autoři, kteří primárně píšou pro dospělé, ale velkou měrou se na oživení podílí někteří nakladatelé (Baobab, Meander, dybbuk...). Děti předškolního věku mají po Františku Hrubínovi dalšího básnického mistra, který navazuje na svou torbu z předešlých dvaceti let (*Obrazárna, Pojd'te s námi za zvířaty aneb Malování zvířat*), Josefa Bruknera, a v roce 2007 vydává leporelo *Samá voda*. Podobně navazuje také Věra Provazníková, bez níž si českou poezii pro děti posledních desetiletí nelze představit, hlavně díky knize *Padla Madla do říkadla*. K výrazným prvkům její tvorby patří mistrovsky zvládnuté umění rytmu a rýmů, jak dokazuje v novějších sbírkách *Piki piky ententýny* a *Elce pelce kotrmelce*, dále *Když na hrušce buchty zrály* a také *Pošlem Anku pro hádanku*.

K obrazu současné poezie pro děti patří ovšem i tvorba básníků aktivních v 70. a 80. letech, bohužel někteří z nich začali sami sebe vykrádat, takže to, co bylo za minulého režimu nové a svěží, je dnes stokrát opakovaným klišé. K takovým básníkům patří Jiří Žáček, který v novém tisíciletí tvoří veršovanky jako na běžícím páse, což dětské poezii a hlavně čtenářům vůbec neprospívá. Podobnými chrliči jsou i Ivo Odehnal nebo Dana Winklerová či Jiřina Salaquardová. Ke starším autorům, kteří se do literatury znovu vrací, patří také Milena Lukešová, jež dětem věnovala knihu.

Jestliže první polovině minulého století vládla Sládkovskohrubínovská lyrická poetika a druhé spíše Halasova jazyková hra, pak můžeme říct, že dnes se dostává z pět na koně opět spíše ona první skupina. Ovšem nečekejte nějaké bezduché epigonství. Kupříkladu hned první kniha Radka Malého, *Kam až smí smích*, se explicitně přiznává k lyrickému ladění pojmenováním jednotlivých oddílů Lyrika přírodní a Lyrika školní. Najdeme tu prosté, kultivované lyrické obrázky, ovšem lyrický hrdina není vždycky stylizován do podoby dítěte. Navíc je Malý zkušený básník i co se rytmizace týče, takže si může dovolit střídání pravidelného metrum a nerytmizovaný volný verš. Také další sbírky nabízejí rytmicky vybroušené přírodní miniatury, v nichž básník s nebývalou lehkostí pracuje s jazykem. Malý cit pro slovo i zvuk, proto u něj podobně jako Halase najdeme mnoho novotvarů. Například ve sbírkách *Lahůdky*, *Listonoš vítr*, *Kamarádi z abecedy*, *Moře slané vody*, *Devět plchů v pelechu* se tyto vlivy objevují, ale kromě toho umí zúročit také dojmy z cest a vlastní zkušenosti s dětmi.

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Zkuste se na základě citované ukázky zamyslet nad tím, čím jsou Malého verše pro děti přitažlivé.

R. Malý: **Listonoš vítr**

Listí se pálí. Někde v dáli

den šera už má nalito.
Tady by listonoše hnali!
Pálí se listy. Voní to.
Sklizená pole ptáčky vábí
a vůbec různé bytosti,
tak scházíme se s přáním, aby
nás nespálil mráz lítosti.

Veverky, celé zadýchané,
s oříškem běží, s žaludem.
Než vyrostou z nich stromy, pane,
my už tu třikrát nebudem.
Na zídkách kočky. Hledí z výšky
na prázdné mokré ulice.
Jak, bráško, poznáš z téhle knížky,
zda škrábne, či se tulit chce?

Další originální básně pro děti píše Daisy Mrázková, která podobně jako Malý vydává některé své sbírky v nakladatelství Baobab. Pro Mrázkovou je charakteristické až výtvarné vidění světa. Její texty jsou bezprostředně svázány s jejími ilustracemi. V posledních letech vydala kupříkladu knihu *Písně mravenčí chůvy*.

Kromě lyriky se stále zájmu čtenářů i tvůrců těší také nonsensová poezie. Hlavním inspiračním zdrojem byl už na začátku 90. let hlavně Edward Lear, bohužel to, co z počátku přinášelo nový vítr do poezie pro děti, se velmi rychle vyčerpalo (máme na mysli hlavně Jana Vodňanského, který má zřejmě svou zlatou éru, *Šlo povídko na vandr*, dávno za sebou). K tomu lepšímu z nonsensové poezie patří knihy Jiřího Weinbergera – například *Kroky po kráči* (2006) –, dále Jiřího Dědečka – *Šli červotoči do houslí a Uleželé želé* –, Jiřího Slívy – *Všechno dobře dopadne* –, ale zvláště Pavla Šruta. Ten si je očividně jistější v próze, ale i tak jeho veršované knížky patří ke kvalitní dětské poezii, která si inovativně hraje s jazykem i se čtenáři – *Veliký tůdle, Příšerky a příšeři, Šišatý švec a myšut*. Vý-

borné jsou také Šrutovy překlady dvou básniček Ogdena Nashe a jedné Jamese Reeve, které už v 80. letech vyšly ve vynikajícím souboru světové poezie pro děti *Ostrov, kde rostou housle*.

Ke skvělým „jazykovým hráčům“ patří také Jiří Havel, který dětem nabízí neuvěřitelné množství her s písmeny, hláskami, slovy a vůbec s různými rovinami jazyka. Havel Čtenáře doslova vybízí, aby si s jazykem hrál, aby ho různě komolil, aby si vychutnával nejrůznější zvuky a přitom umí být ještě zábavný. K tomu nejlepšimu z jeho novější tvorby patří sbírky *Smějeme se celý rok* a *Kdo má smysl pro nesmysl*. Kromě Learovského nonsensu můžeme v české poezii pro děti vysledovat ještě další linii. Zejména jde o básníky inspirující se Christianem Morgensternem, ale také Raymondem Quenauem. Že byl nonsens populární už v 60. letech minulého století a nejde tedy o žádnou novinku, dokazuje v roce 2007 vydaná reedice autorské dvojice Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové *Co se slovy všechno poví*. Tou hlavní hvězdou nonsensu je u nás ale Petr Nikl.

Nikl je v pravě autor renesanční, takže spíše než jeho profese (kterých je opravdu mnoho), ho charakterizuje jedno slovo – hra – hra jako princip, hra jako pohled na svět a na život, hra jako způsob života. A to dokáže výborně uplatnit i ve svých knížkách, kde si hraje prakticky s čímkoli – s písmeny, se slovy, verši, rýmy, linkami, barvami, bílými místy, papírem a jeho hranicemi... Nikl si hraje také s žánry, a tak je někdy obtížné jednoznačně jeho knihy zařadit. Mnohem lepší je si v nich číst, aspoň však uvedeme jejich názvy *Pohádka o Rybitince, O Rybabě a Mořské duši, Lingvistické pohádky, Zá hádky a Jělěňovítí*

Zajímavý pokus o nový přístup k nonsensu, i když s proměnlivou úrovní, přinesla také Šmalcova abeceda, v níž obrázky Petra Šmalce doplnil Jiří Dvořák, Markéta Šimková a také Radek Malý. K nonsensovým autorům patří také Daniela Fischerová, která je spíš známá prozaička a dramatička. V roce 2011 však vstoupila do dětské poezie sbírkou *Milión melounů*.

V roce 2006 vyšel výběr z české poezie pro děti *Jak se učil vítr číst: Básně pro děti*, jež pro nakladatelství Dauphin připravili Michal Jareš a Jakub Říha. Kniha obsahuje řadu kvalitních veršů z 60. a 70. let a svým výběrem upozorňuje na důležitou roli kvalitních literárních časopisů pro děti, které se významně podílely na tvorbě kontextu literatury pro děti, zejména se to týká časopisů *Sluníčko, Mateřídouška* a *Ohníček*. Originálním a zdařilým pokusem otevřít dveře dětské poezii a zasadit ji do širších souvislostí je *Tyglík české poezie pro děti 20. století* neboli *Nebe – peklo – ráj*, jak zní titul tohoto mimořádného počínu nakladatelství Albatros, pod nímž je podepsán jako editor Petr Šrámek. Tento labyrint básniček a osobností 20. století přináší autory píšící pro děti (Jan Skácel, Jiří Kolář, Jan Vladislav, Ljuba Štíplová, Jiří Žáček, Petr Nikl, Jiří Dědeček, František Hrubín, Jan Čarek, Josef Kainar, Pavel Šrut, Věra Provazníková, Jiří Weinberger, František Lazecký, Vítězslav Nezval...), ale i ty, kteří nepatří do literatury pro děti, ale některé jejichž básně by přesto děti mohly oslovit (Josef Škvorecký, Egon Bondy, J. H. Krchovský, Antonín Sova, Jiřina Hauková, Jiří Orten, Bohumil Hrabal, Jaroslav Pízl, Antonín Brousek, Karel Milota, Zbyněk Hejda, Emil Juliš, Milan Nápravník, Karel Hynek, Bohuslav Reynek...).

KONTROLNÍ OTÁZKA

3. Jak označujeme dvě výrazné poetiky a zároveň i generace v české poezii?
  4. Čím jsou charakteristické?
  5. Které současné básníky píšící pro děti znáte?
-

ODPOVĚDI

1. Básně věnované dětem mohou být didaktickou pomůckou, ale hlavně pomáhají svou hravostí, melodičností a obrazností při poznávání světa a osvojování jazyka. Ovšem i malý posluchači/čtenáři skrze ně poznávají svébytné autorské poetiky, rozvíjí svou fantazii a osvojují si básnické prostředky, které jsou přirozeně obsaženy také v poezii pro dospělé.

2. Josef Václav Sládek

3. Sládkovskohrubínovská a halasovskonezvalovská.

4. První je spíše lyrická a žánrově i tematicky čerpá hodně z folklóru. Druhá je zaměřená více na jazyk a metafory, podněcuje více dětskou fantazii.

5. Pokud si nevzpomínáte, vraťte se na s. 39.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Poezie pro děti je oblíbená především u dětí do 10 let. Stejně jako ostatní žánry využívá charakteristických principů tak, aby byla pro malé čtenáře přístupná a zábavná. Především se jedná o pravidelnou rytmiku a rýmy. Dětská poezie vychází opět z tzv. malých folklorních žánrů (říkadla, ukolébavky aj.) jak formálně, tak také tematicky.

Její počátky v české literatuře klademe na konec 19. století, kdy začaly vycházet první sbírky veršů pro děti. Za zakladatele dětské poezie považujeme Josefa Václava Sládka, na kterého navazují další a další autoři. Dnes rozlišujeme dvě základní linie – poezii pro děti, která vychází z folklóru, tematicky se hodně věnuje přírodě a charakteristická je pro ni hlavně lyrika; a poezii, jejíž základ tkví především v jazykové hře, metaforičnosti a asociativních obrazech, která tíhne více k epičnosti (sem řadíme také nonsensovou poezii pro děti).

4 DALŠÍ OBLÍBENÉ ŽÁNRY V LITERATUŘE PRO DĚTI A MLÁDEŽ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V této kapitole se podíváme další oblíbené žánry v LDM, mezi které patří dobrodružná próza, próza s dětským hrdinou, fantasy, sci-fi, dívčí román, próza s přírodní tematikou a historická próza. Opět si jednotlivé žánry budeme charakterizovat a následně se zaměříme na přehled představitelů. Velmi stručně se budeme věnovat historii a vývoji některých žánrů, zvláště ve 20. století.

CÍLE KAPITOLY

- Charakteristika dalších žánrů LDM
- Seznámení se s autory jednotlivých žánrů jak ve světové, tak v české literatuře
- Neopomenout historické souvislosti, které v mnoha případech zasáhly do vývoje samotných žánrů a ovlivnily také spisovatele

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Žánry v LDM, dobrodružná próza, próza s dětským hrdinou, fantasy, sci-fi, dívčí román, próza s přírodní tematikou, historická próza, literatura 20. století

4.1 Dobrodružná próza

Pod dobrodružnou literaturou se velmi často ukrývají neintencionální žánry, které většinou dětské literatury nepatří. Dobrodružný román jako takový vznikl v Anglii v 17. století a zahrnuje spoustu žánrových variant, které ztvárňují rozmanité tematické okruhy. Abychom tedy byli schopni pojmenovat, co je dobrodružný román, musí být splněna následující kritéria: text musí vždy nést rysy dobrodružnosti, prvky exotiky (nemusí vždy jít o vzdálené země, stačí když se bude jednat o prostředí neznámé pro čtenáře) a měl by zde být také silný hrdina (tzn. fyzicky i psychicky hyperbolizovaný hrdina). Samozřejmě že tyto prvky je možné nalézt i v jiných žánrech.

Tento žánr je bývá oblíbený u starších dětí a dospívajících. Nejen že se často mohou s hrdiny identifikovat, ale je zde podstatný ještě jeden rys – kompenzace, kdy čtenář prožívá spolu s postavami příběhu něco, pro čem velmi touží, ale ve svém životě z různých příčin nemůže. Jako mnoho žánrů LDM i tento rozvíjí fantazii, nenásilně čtenářům předává mravní poselství a také je zdrojem informací věcného charakteru. A Aby identifikace čtenáře s hrdinou byla co nejsnazší, v ději vystupuje nějaká dětská postava, nezřídka to bývá přímo hlavní hrdina. Čtenář má možnost lépe se ztotožnit s hrdinou, který mu je věkově i životními zkušenostmi bližší. K dalším charakteristikám žánru bychom mohli přidat dějový spád, napětí, nečekané zvraty nebo záměny postav.

4.1.1 SUBŽÁNRY A PŘEDSTAVITELÉ DOBRODRUŽNÉ PRÓZY

Za zakladatele tohoto oblíbeného žánru je považován **Daniel Defoe** se svým románem *Robinson Crusoe* (celý název zní *Život a zvláštní překvapující dobrodružství námořníka Robinsona Crusoe z Yorku, 1719*). Příběh člověka, který se ocitne zcela sám mimo civilizaci a najednou se musí spoléhat jen sám na sebe, na své schopnosti, se stal vzorem pro další romány téhož typu, které nazýváme robinsonádami.

SAMOSTATNÝ ÚKOLÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Robinson Crusoe je oblíbeným námětem adaptací. Porovnejte Plevův překlad se Šťovíčkovou adaptací. V čem se autoři liší a všem se shodují? Jakými prostředky posilují výchovnou a naučnou složku?

Pleva, J. *Robinson Crusoe*. Praha: Olympia, 1986

Šťovíček, V. *Robinson Crusoe*. Praha: Aventinum, 2000. (2.vyd.)

K dalším subžánrům, které využívají především aspekt exotičnosti, patří např. mořský neboli pirátský román (R. L. Stevenson, H. Melville), velmi oblíbené jsou také indiánky, kovbojky a mayovky (např. J. F. Cooper, K. May). Svěbytným subžánrem je rovněž stopařský román (J. London).

4.1.2 DĚTSKÝ DETEKTIVNÍ ROMÁN

Dobrodružné prvky nalezneme rovněž v dalším oblíbeném subžánru, jím je dětská detektivka, které je mimo jiné charakteristická parodií a humorem. Hlavně je v ní vše při-

způsobeno dětskému čtenáři, takže detektivové bývají často děti a řeší záhady, které se stali v jejich blízkém okolí. Ke klasikům patří dnes Foglarovy *Rychlé šípy*, ale také Vojtěch Steklač (*Detektivní kancelář Huklor*) a Miloslav Švandrlík (*Žáci Kopyto a Mňouk opět zasahují*). Obecně se u dobrodružných příběhů hodně prosazuje překladová literatura a zahraniční autoři. Chytré do děje a vlastního pátrání zapojuje děti Grzegorz Kasdepke ve svých příbězích o trochu nemotorném malém detektivovi (*Detektiv Šikula*). Na podobném principu staví své příběhy také Bobbie Peers (*Zloděj luridia, Kriptokrál*), kletý pro děti vytvořil postavu geniálního luštitel kódu Williama Wentona.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečtěte si ukázkou.

O osm let později. Na tajné adrese v jednom městě v Norsku.

William byl tak zabraný do práce, že přeslechl mámino volání. Seděl shrbený u masivního psacího stolu. S pekelným soustředěním se snažil zašroubovat poslední součástku do kovového válečku velikosti roličky od toaletního papíru. Váleček sestával z několika dílů, na kterých byly vyryty všelijaké znaky a nápisy.

William spokojeně přiblížil váleček ke světlu a pozorně si ho prohlédl. Zvedl ze stolu novinový výstřižek s fotografií předmětu podobného tomu, který držel v ruce. „Nemožnost – nejobtížnější šifra světa – přichází do Norska. Dokážete ji rozluštit?“ stálo u ní.

„VEČEŘE!“ ozvalo se znovu z kuchyně.

William nereagoval. Trochu ho omlouvalo, že zvuk se v jejich domě šířil dost špatně. Podél všech stěn veliké vily se táhly přečpané knihovny. Knihy v policích byly dědictvím po dědečkovi, rodiče dostali přímý pokyn, že se jich nikdy nesmějí zbavit. Byly sem přivezeny z Anglie v sedmi obřích kontejnerech. William je všechny přečetl. Každou nejmíň dvakrát.

Uběhlo osm let, kdy museli uprchnout z Anglie. Od chvíle, kdy se nastěhovali do téhle vily. A také od chvíle, kdy zmizel dědeček. Od té doby žil William s rodiči inkognito na tajné adrese a pod novým jménem v zemi, která se jmenuje Norsko.

„WILLIAME OLSENE! VEČEŘE!“

Máma se nevzdávala. Teď už ji William slyšel. Oslovila ho Olsene. Williame Olsene. Na to příjmení si nikdy pořádně nezvykl. Toužil po tom, aby jednoho dne mohl všem říct, jak se jmenuje doopravdy: William Wenton.

Už dávno se přestal vyptávat, co se vlastně v Londýně tehdy před osmi lety stalo. Proč se teď jmenují Olsenovi a museli se naučit norsky. Proč bydlí zrovna tady a kam se poděl dědeček. Máma s tátou se rozhodli, že o tom nebudou mluvit. Jako by všechny ty tajnosti

byly lepší než říct pravdu. Věděl jenom jednu věc: že to celé nějak souvisí s autonehodou. S autonehodou, při které táta ochrnul.

Ale muselo se tehdy stát ještě něco. Něco tak vážného, že jejich malé rodině nezbylo nic jiného než zmizet z povrchu zemského. A Norsko, tahle malá, dlouhá a úzká země, o které skoro nikdo ve zbytku světa neslyšel, byla dokonalým místem, kam se vypařit – alespoň prozatím.

Z jaké knihy může být citovaná ukázka? O jaký subžánr dobrodružného románu se jedná? Najdete prvky, které pomáhají budovat napětí?

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. Co musí obsahovat dobrodružné vyprávění?
-

4.2 Próza s dětským hrdinou

Příběhové prózy (někdy také s dětským hrdinou nebo ze života dětí) patří společně s pohádkami k těm nejoblíbenějším. Důvody jsou nasnadě, příběhy ze života dětí píše autoři pro všechny věkové kategorie, dítě se snadno ztotožňuje s hlavními hrdiny, protože autoři píše o současných problémech, o světě, který čtenáři důvěrně znají, a vytváří modelové situace tak, aby pomáhaly dětem orientovat se ve vlastním životě. Existuje tak proto jakási modelová kompozice, která se zpravidla zaměřuje na mezilidské vztahy, na konflikty v rodině či mezi kamarády ve škole/partě a na jejich následné řešení. Také se ale můžeme setkat s populárními příběhy o dětech, jež rodinu naopak nemají (žijí v dětském domově, jsou adoptovány). Prostor vyprávění zahrnuje celou škálu od měst přes vesnice až po volnou krajinu.

Neodmyslitelnou součástí příběhových próz je proto dětský hrdina v hlavní roli, tak aby se s ním čtenář dokázal zcela ztotožnit. Zvláště od poloviny 20. století se v tomto žánru prosadil tzv. referenční hrdina, který vůči svému dětskému čtenáři zaujímá pozici rovnocenného a věrohodného partnera a umožňuje mu vnitřní identifikaci a sebereflexi.

Z hlediska kompozice, jazykových i tematických složek můžeme podle Vladimíra Nezkusila (Nezkusil, 1985) rozlišovat tři typy příběhové prózy:

- epizodický příběh (např. F. Župan: *Pepánek Nezdara*)
- ucelené vyprávění s uzavřeným dějem (např. Charles Dickens: *Oliver Twist*)

- a příběhy směřující k otevřenému konci (typ převládající v mladší tvorbě; např. O. Hofman: *Útěk*)

4.2.1 PRÓZA S DĚTSKÝM HRDINOU V ČESKÉ LITERATUŘE

V české literatuře jsou počátky prózy s dětským hrdinou kladené do druhé poloviny 19. století a spojované s didaktickým působením (František Doucha, František Pravda). Od primárně výchovné funkce se tento typ prózy osvobodil až v meziválečném období, kdy byly velmi populární knihy s chlapeckým hrdinou (Josef Věromír Pleva: *Malý Bobeš*, František Flos: *Lovci orchidejí*, Eduard Štorch: *Lovci mamutů*, Jaroslav Foglar: *Hoši od Bobří řeky*), které patřily k oblíbené četbě až do konce osmdesátých let. K populárním autorům i autorkám patřili Jan Ryska, Ota Hofman, Helena Šmahelová, Eva Bernardinová, Markéta Zinnerová.

V devadesátých letech dochází k aktualizaci příběhů v tom smyslu, že se začínají objevovat nová, doposud opomíjená témata. Autoři vypráví o hendikepovaných dětech (zdravotní/rodinný – ztráta rodičů) Velmi oblíbená byla kniha Ivy Procházkové *Pět minut před večerí* nebo Martina Drijverová a její *Domov pro Marťany*. S otevřením hranic do dětské literatury proniká ve zvýšené míře také téma cestování a poznávání jiných kultur (. I. Březinová: *Panenka z Ebenového dřeva*, *Začarovaná třída*, I. Procházková: *Jožin jede do Afriky*). Dalším tématem, které zasáhlo českou literaturu obecně, bylo zpětné hodnocení života za socialismu. K autorům, jenž se pokusili přehodnotit dětství před rokem 1989 patří Věra Stiborová s knihou *My nic, my muzikanti* (vrací se k normalizaci), nebo Jaroslav Formánek v *Dlouhé kakaové řadě* (zajímá ho rok 1968).

Jaký tedy bývá hlavní hrdina příběhové prózy? Je to vždy někdo aktivní, kdo se nebojí postavit se sám za sebe. Mívá silně vyvinutý smysl pro spravedlnost a pravdu. Takoví hrdinové bývají chytří, pohotoví, umí improvizovat a jsou i fyzicky zdatní. Nikdy by však neměli připomínat dokonalé stroje, s nimiž se čtenář nemůže ztotožnit, proto mívají své chyby, různé nedostatky a občas se mýlí.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Naleznete v ukázkách aktuální témata?

Charakterizujte hlavní hrdiny.

Víš, Gusto, co mě napadlo? řekl znenadání Filip a přisunul se ke mně blíž. Co kdybys tady zůstal? Myslím napořád. Jestli chceš, zeptám se na to Blanky. Vždycky tvrdila, že by chtěla aspoň pět dětí, a teď má teprve tři. Kdyby si tě s Erikem vzali, byl bys něco jako můj brácha! Můj taky! připomenula honem Jitka a rozčileně si přejela jazykem po drátčích rovnátka. I ve Filipově obličejí bylo znát radostné vzrušení. Mám kam jít, řekl jsem. Původně jsem to chtěl říct posměšně. Pohrdavě. Vysmát se jejich nápadu. Ale nepovedlo se mi to. Nic k smíchu na něm nebylo. Jako bych se sklonil nad vodní hladinou, rozpro-

střel se přede mnou, chvějivě a přece věrně, můj vlastní obraz: Sedím v cizím seníku na vypůjčených dekách, piju kakao, co mi donesli z útrpnosti, a lžu sám sobě, že je všechno v pořádku. Že stačí zvednout telefon. Vysvětlit. Vrátit se. Obraz zrcadlí se ve vodě byl prehavý a přitom tak přesný, že jsem v jeho hloubce rozeznával podstatu všeho, co patřilo k mému dosavadnímu světu. Viděl jsem tetu Jolanu, studenou a nedotknutelnou, strýce Michala s klapkami na očích, které mu brání dívat se na cokoli jiného než na zisky a výdaje, výdaje a zisky, viděl jsem i starou paní Ertlovou a najednou mi bylo jasné, že jestli nějaký náramek zmizel, vzala ho ona, tak jako po léta vybírala peníze ze strýcových kapes, sváděla to na uklízečku a vždycky jí ty malé krádeže prošly, protože byla chytrá a uměla hrát divadlo. Všechno jsem v té hluboké vodě viděl, Pane! Svůj zajištěný život v celé jeho bídě a prázdnotě, desítky loučení beze smutku, stovky návratů bez radosti, tisíce polibků bez chuti - celé své podělané štěstí! (..)

Procházková, I. *Únos domů*. Praha: Albatros, 1998, s. 56–57.

S romskými dětmi jsou vždycky problémy, vzdychla paní učitelka Maláčová a zastrčila pletení do kabely, protože zvonilo. To není pravda, řekla paní učitelka Voříšková. Jsou stejní jako ostatní. Hodní i zlobiví, chytří i hloupí, šikovní i nešikovní. Za paní učitelkou Maláčovou už zapadly dveře, ale paní učitelka Voříšková ještě chvíli zůstala sedět a přemýšlela. Ne že by s těmi jejími třemi černovlasými svěřenci nebyly problémy. Ale kdo na téhle škole kdy líp zpíval než právě oni? No řekněte, kdo? Ticho! Poslouchejte! vběhla Radka do třídy. Maláčová říká, že tu sovu prý ukradl Lájoš, Maroš nebo Pišta. Nebo všichni tři dohromady. To není pravda! vykřikla Madla. Oni nic neukradli. (..) Tak se Demeterů zeptáme, navrhla Eliška. Uvidíme, co nám řeknou. Pokud to udělali, už nemá cenu zapírat. V tu chvíli se Lájoš, Maroš a Pišta objevili ve dveřích. Mračili se jako mraci mračouni a všem bylo jasné, že už o sově v šatně vědí. Udělali jste to? zeptala se Eliška a jednomu po druhém pohlédla pevně do očí. Neudělali, řekli Lájoš, Maroš a Pišta jedním hlasem. Jenže nám tu stejně nikdo nevěří. Věř, řekla Eliška. (..)

Březinová, I. *Začarovaná třída*. Praha: Amulet, 2002, s. 90–92.

KONTROLNÍ OTÁZKA

2. Uměli byste popsat typickou hlavní postavu próz s dětským hrdinou?
3. Vzpomenete si na konkrétní postavu?

4.3 Próza s přírodní tematikou

Próza s přírodní tematikou (nebo také přírodní próza, přírodní beletrie, próza o přírodě, beletrie o přírodě) patří do ranku neintencionálních děl. Knihy proto nebývají vymezeny podle věku čtenáře, ale rozhodující je jejich tematické zaměření na přírodu, a proto jsou obecně určeny čtenářům, kteří se o tuto problematiku zajímají. Tento žánr zobrazuje prvotně děje v přírodě, život zvířat, vztahy (boje) mezi zvířecími druhy, přírodní svět na pozadí proměnlivosti ročních dob. Rovněž jej zajímá vztah člověka v přírodě, jeho místo v ní a s tím související ekologická témata (mnohdy i ekologické katastrofy).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Motivy přírody se samozřejmě objevují i v jiných žánrech. Můžeme uvést dětský folklor i umělou básnickou tvorbu, přírodní motivy jsou součástí řady obrázkových knih a leporel. Rovněž v pohádkách je příroda velmi podstatnou (často v nich bývá využíván princip antropomorfizace). V těchto žánrech je však příroda jen doprovodnou složkou, nikoli konstitutivním prvkem.

Přírodní beletrie zabývající se nějakým přírodním jevem, dějem, určitou krajinou či zvířecím kamarádem je v dětské literatuře poměrně oblíbená. V takových případech dětský hrdina vystupuje ze svého důvěrně známého prostoru (domov, škola, ulice) a objevuje nový, tajemný a dobrodružný prostor. Většinou však tyto příběhy řadíme nikoli k próze s přírodní tematikou, ale k příběhové próze s dětským hrdinou.

Podstatným prvkem v přírodní próze je vztah samotného autora k přírodě. Konkrétní dílo z něj vychází a je v jeho duchu prezentováno. Podle toho se v textu nejvíce prosadí kupříkladu prvek lyrický, reflexivní (důraz na pocity), či kritický (ekologie). Velmi často se zde také mísí autorský zájem umělecký s odborným, což se odráží v jazykových prostředcích a silném edukačním zaměření. Snaha přiblížit dětem svět zvířat a rostlin pak vede k beletristické tvorbě kupříkladu učitele, nebo odborníky (Stanislav Reiniš). Různé poetiky jsou proto dány různými přístupy jednotlivých autorů, kteří mohou tíhnout jednoduše k prostému zájmu o přírodu (Josef Thomayer, Jaromír Tomeček), nebo je ke psaní vede jejich profese (Jan Vrba, Štěpán Neuwirth), či jsou členy určitých „spolků“ – myslivci, rybáři – (Jaroslav Marcha, Jiří Mahen). Proto v knihách často nacházíme hovorové výrazy z mysliveckého slangu, termíny z oblasti lesnictví či rybářství, stejně jako odborné přírodopisné názvy, které vyplývají z autorova odborného nebo laického zájmu o přírodu

Sylva Bartůšková uvádí, že přírodní beletrie neprojevuje oproti jiným žánrům příliš tendenci k tvarové mnohosti a variabilitě (Bartůšková, 2000). To se odráží ve statické, méně dějové výstavbě syžetu. Ovšem tím nechceme říct, že by taková próza byla nezá-

bavná a čtenáře nudila. Autoři mají naopak mnohem více prostoru pro popisy okolí a pro navozování atmosféry. Čím více se blíží lyrismu, tím častěji k tomu využívají také básnických prostředků (metafor, personifikace, přirovnání, epitet).

4.3.1 ČESKÁ PŘÍRODNÍ BELETRIE

Česká přírodní beletrie započala svou tradici ve druhé polovině 19. století. K předním představitelům v minulosti patřili Rudolf Těsnohlídek, Karel Nový, Josef Prchal, Jaroslav Müller, Josef Pohl. Ve 20. století patřili k populárním autorům: J. Vrba: *Bažantnice*, K. Nový: *Rybařící na Modré zátoce*, *Potulný lovec*, J. Tomeček: *Stříbrný lipan*, J. Prchal: *Srnečka Sisi*, V. Pazourek: *Toulavý medvídek*, Š. Neuwirth: *Srna z olšového mlázi*.

Od devadesátých let popularita tohoto žánru pomalu klesá. Stále však vycházejí knihy již dobře známých autorů, kteří často vracejí do dětství a vzpomínají na krajinu a domov, v němž vyrůstali. Jejich hrdinové se pak stávají jakými komentátory dob minulých a přináší i srovnání se současností. Ještě v devadesátých letech vydal Jaromír Tomeček několik knih *Budiž světlo*, *Minutová dramata*, *Záhady divočiny* a posmrtně *Dobrodružné lovy*. Jeho souputník, Štěpán Neuwirth, se snaží přiblížit čtenářům přírodu ve Slezsku v románech *Smrt číhá v tůni*, *Paseka živých jelenů*. Občas do tohoto žánru zabrousí také autoři, kteří se věnují jiné tvorbě – např. autorka dívčích románů Jana Moravcová s knihou *Dobrodružství zvědavého kamzíčka* nebo Miroslav Pecha s prózou *Srneček z křivoklátského lesa*.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

V následující ukázce najdete prvky typické pro přírodní prózu.

Louka byla tichá a voněla zavadající trávou. Liška udělala několik kroků a zarazila. Vlevo na louce se něco pohnulo. Pátrala tím směrem, až zaslechla tiché písknutí. Po chvíli znovu a znovu. Na louce chodila srna. V přeplněném vemínku ji tlačilo mléko a pudově cítila, že pro jejího Srnečka už je také nejvyšší čas. Věděla přesně, kde ho odložila, a našla to místo bezpečně, i když louka se posečením docela změnila. Ale srnče se neozývalo. Liška chvíli pozorovala pobíhající srnu a pak se vydala na lov. Srna pískla znovu a rozběhla se hlouběji do louky. Pak se zastavila a chvíli poslouchala. Nic. Znovu začala pískat a stočila se dolů k lesu. Na samém konci louky se zastavila a zase několikrát pískla. Tentokrát už to nebylo jen volání. V jejím hlase byla úzkost a strach, jestli se na louce přece jen nepříhodilo něco strašného. Začínala být zoufalá. Pak zaslechla hluboko v lese hlas srnčete. Bez rozmyšlení se tím směrem rozběhla. Jak se přibližovala a poznávala ho, mizelo z jejího hlasu napětí a pískání dostávalo něžný, mateřský tón. V horní části louky, až téměř u polí, chodila ještě jedna srna. Dlouho do noci křížovala louku a vytrvale pískala. Prochodila ji od lesa až k polím a nevynechala snad jediné místo. Zašla do lesa, vlezla do obilí. Marně. Nemohla tušit, že liška odklidila zbytky odpolední tragédie dřív, než srna začala se svým dlouhým, ale beznadějným hledáním. (..)

Pecha, M. *Srneček z křivoklátského lesa*. Praha: Albatros, 1990, s. 32.

4.4 Dívčí román

Dívčí román, neboli dívčí četba, román pro dívky, dívčí literatura, próza s dívčí hrdinkou, patří k žánrům, které se obrací k pubescentním čtenářům, tedy hlavně k dívkám. Z toho pramení také charakteristické atributy pro tento žánr: hlavní postavou bývá dívka, samotný děj je rovněž podřízen čtenářkám (podobně jako u příběhové prózy dětem), jejich životním zkušenostem a psychickému vývoji, velmi silně jsou zde akcentovány také emoce a katalyzátorem děje bývají konflikty ve známém prostředí.

Nejčastějšími náměty bývají první citová vzplanutí tematizována také v podobě prázdninového příběhu jako oddechová četba, nebo obraz dívčí hrdinky v jejích (ideálních/disharmonických) kamarádkách vztazích a vztahy dívčí hrdinky s rodiči, či krize pocházející ze ztráty rodičů apod.

Ačkoliv v mnohém dívčí román připomíná příběhové prózy jen s tím rozdílem, že akcentuje dívčí svět, jedná se o problematický žánr. Velká část produkce spadá totiž spíše do braku. V takovém případě dochází ke schematizaci na mnoha úrovních. Spíše než emotivně působí knihy pouze sentimentálně, přeslazeně, postavy jsou neživé, schematické, převažuje vypravěčská perspektiva a je utlumena psychologie postav, samotný děj je pak buď velmi banální, nebo je vše vyhnáno do přílišných extrémů. V rámci literární teorie se oba póly tohoto žánru začínají rozlišovat v terminologii: dívčí četba, dívčí románek jako označení brakového čtiva – dívčí román, próza s dívčí hrdinkou jako označení umělecky ceněné literární výpovědi.

PRO ZÁJEMCE

Která z ukázek reprezentuje brak?

Sorry, nedám jí příležitost spustit srdceryvný projev, jak jsem ji zklamala. Bylo to už v říjnu na diskotéce. Nic to pro mě neznamenalo. Jen jsem se odreagovala od Radka. Chtěla jsem ti to říct, jenže vlastně nebylo proč. Nepřišlo mi to nijak podstatný. Spíš kdybych ti to řekla, mohla bych o tebe přijít. Bylo bezpečnější na to zapomenout. Proč si dělat vrásky něčím, u čeho vlastně vůbec o nic nešlo? Skončím a čekám. Já ti rozumím. Otevřu pusu a nejsem schopna ze sebe vydat jediný zvuk. Tohle jsem tedy opravdu nečekala. Usměje se. Věděla jsem o tom, co se na té diskotéce stalo, už před tím, než mi to řekla Sandra. Patrik o tobě v jednom kuse mluvil a byl z tebe úplně pryč. To nejdřív. Pak úplně hotovej a na nervy. Pěkně jsi s ním zaházela. A tak mi to všechno řek. Popravdě, čekala jsem, jestli mi to vyklopíš bez toho, abych to z tebe musela pomoci scén dolovat. Taky bych s tím sama nezačala. Chtě nechtě by to znamenalo konec našeho přátelství, a

to jsem nemohla dopustit. Pořád je lepší bavit se s tebou než s těma kozama. Ale pomstila jsem se ti. Udělala jsem něco, co ty jsi udělat nechtěla. A neřeknu ti to. Vyběhne ze záchodu a míří přímo k Sandře, aby ji setřela tvrzením, že já, Pavla a Patrik podporujeme groupen sex.

Černá, B. Denisa. *Z deníku čtrnáctileté dívky*. Praha: Víkend, 2001, s. 122–123

Co se za poslední rok s lidmi a místy, kterým jsem ve svém životopise připsala nějakou roli, stalo. K žádným převratným změnám nedošlo. Maminka s tatínkem si zvykli, že přes týden bydlím u babičky v Praze a domů se vracím jenom na soboty a na svátky. Je to podobné jako kdysi, když ještě nestál náš dům. Kromě toho jsem zjistila zvláštní věc: od té doby, co pro mě Ranov není jediným východiskem, jsem ho začala mít znovu a nějak jinak ráda. (..) Pokud jde o mě, žádná nová láska mě nepotkala. Na škole - v našem i ve vyšších ročnících - je několik studentů, kteří, jak asi víte, nejsou k zahození a navíc se s nimi dá mluvit. (..) Ale něco jim přece chybí. S žádným jsem dosud nevyšplhala někam, kde bych předtím nebyla. S žádným mě nesvazuje neviditelná pavučina. Žádný z nich není Lev. Za celou dobu od jeho odjezdu jsem od něho dostala tři zprávy. Když jsem mu napsala, že budu dělat zkoušky na hereckou konzervatoř, odpověděl, že mi ani nedrží palce, protože ví, že je udělám. Zároveň mi poslal svého ušmudlaného plyšového medvídka z dětství, kterému prý se v Kanadě stýská a chce zpátky domů. Druhou zprávu jsem dostala na podzim. Psal, že se nechal ostříhat, že získal stipendium a půjde příští rok na univerzitu do Toronta. Třetí dopis přišel předevcírem. Není dlouhý, jenom tři věty. Dvě oznamovací a jedna tázací: Zařídil jsem si letní brigádu. Povedu prázdninový kurz angličtiny pro děti v jižních Čechách. Uvidíme se? (..) Cože? Nenakrčila jste právě čelo, Madam? Nepotřásla jste pochybovačně hlavou? Jasně, myslíte si, že jsem do Lva pořád ještě zamilovaná! Já si zase myslím, že setkat se s ním můžu. To ani jednomu z nás neuškodí. Je to tak, jak říkal Lev před svým odjezdem: Nemáme tušení, jak to s námi dopadne. A to je na tom všem nejlepší!

Procházková, I. *Karolína. Stručný životopis šestnáctileté*. Praha: Albatros, 1999, s. 139–140

Počátky českého dívčího románu spadají už do první poloviny 19. století, můžeme vzpomenout třeba didakticky laděné povídky Magdaleny Dobromily Rettigové a Marie Antonie. Doslova hitem se stala adaptace a překlad z němčiny od Elišky Krásnohorské *Svéhlavička*. V meziválečném období existovala dokonce knižní edice Červená knihovna, která byla u čtenářek velmi oblíbená. Její existence však neměla dlouhého trvání, jelikož ji po roce 1948 stranická cenzura zrušila, jelikož dívčí románky byly považovány za něco buržoazního, západního, co do komunistického světa pracujících nepatří. Jenže i největší kritici si záhy uvědomili, že jde o literaturu natolik populární, že ji zcela vymazat jednoduše nemohou. Sama Helena Šmahelová, která z počátku patřila ke kritikům, vydala na počátku druhé poloviny 50. let několik knih (*Mládí na křídlech, Velké trápení*). Mezi au-

tory dívčího románu v druhé polovině 20. století patřili: Božena Benešová, Marie Majerová, Helena Šmahelová, Stanislav Rudolf, Iva Hercíková, Hana Pražáková, Jaromíra Kolárová.

Po roce 1989 nastává boom pro dívčí romány, vydávají je prvorepublikové románky, vychází překlady a nastupují také nové autorky (Jana Tomanová, Lenka Lanczová, Eva Herzová), ovšem většina knih opět spadá do brakové literatury. Kromě obvyklých kliše se začínají otevírat dříve tabuizovaná témata, zvláště otevřené popisy sexuálních aktů, ale také etopedická tematika (sociálně patologické jevy, drogová závislost a další podoby závislosti, anorexie, bulimie), této problematice se věnuje Ivona Březinová ve svém triptychu *Holky na vodítku*, dále pak také témata handicapu (podobně jako v příběhové próze s dětským hrdinou). Velkým tématem se na přelomu tisíciletí stává také medializace (kult tělesné krásy, móda, popularita), což reflektuje Ivona Březinová: *Kateřina nejen ze zámku aneb Jak se stát herečkou*, *Miss sympatie Petra Faltýnová aneb Jak se stala modelkou*. Objevují se však i obyčejnější témata jako třeba cestování cestování, poznávání cizích zemí, což často funguje jako cesta k porozumění sebe sama, např. Ilona Borská: *Cesta pro Hanku*, *Hanka v Paříži* (1995).

Existují naštěstí také autorky, které se snaží o umělecky svébytný obraz současných dívek, s tendencí prezentovat jejich složitější problémy, a to i v širších vazbách k okolí a dění ve společnosti, kupříkladu Martina Drijverová: *Anna za dveřmi* (1993, upraveno s novým titulem *Už neposlouchám za dveřmi*, 2001), Iva Procházková: *Karolína. Stručný životopis šestnáctileté* (1999).

Kvalitu vydávané dívčí literatury lze dnes poodhalit i podle nakladatelství, v němž kniha vychází: na pólu umělecké literatury stojí Albatros a Amulet, na druhém pólu triviální literatury pak Ivo Železný, Harlequin Publishers, Moba-Bastei. Mezi nimi stojí nakladatelství Sedistra, Nava, Petra, Erika, která vydávají oddechovou literaturu.

KONTROLNÍ OTÁZKA

4. V čem je úskalí dívčích románů?

4.5 Historická próza

Označení historická próza se pokouší zahrnout literární tvorbu, která tematizuje určitý výsek již uzavřené minulosti. Je zřejmé, že do okruhu titulů vymezeného pouze tematicky, můžeme přirozeně vsunout díla různých žánrových forem. Označení má proto spíše orientační charakter. První představy o historii podává dítěti již pohádka. Na ni pak navazují další útvary, které dítěti postupně rozšiřují obzory, máme na mysli hlavně mýty, báje

a pověsti. Každý výklad minulosti ovlivňuje přístup k současnosti, jelikož nabízí určitou dobovou interpretaci, která není neměnná. Naopak často dochází k desinterpretacím konkrétních období pod vlivem aktuálního společenského kontextu (např. popularizace husitství v souladu s ideály lidovosti umění zvláště v padesátých letech 20. století).

Historická próza může být realizována v podobě povídky, novely nebo románu. Konkrétní zpracování historických látek může sledovat různý autorský záměr. Autor se tak snaží o:

- podání obrazu minulosti prostřednictvím jejích charakteristických rysů a reálií (v zobrazení zvláště některých etap českých národních dějin byl současně posilován i prvek národnostní a výchovný) – dílo A. Jiráska
- zprostředkování myšlení, uvažování a o přiblížení mytických představ dávných lidí (sem můžeme řadit různé adaptace)
- ztvárnění života nějaké historické osobnosti (např. F. Kožík, M. V. Kratochvíl)
- využití důležitých historických událostí, historických kulis, dobových reálií pro fiktivní dobrodružný příběh (jeho postavy mohou být fiktivní i historické), patří sem i typ historického dobrodružného románu (E. Štorch)

V historické tvorbě pro děti, zejména pro čtenáře staršího školního věku, se projevuje tendence posílit také funkci informativní, poznávací a formativní, výchovnou. Autoři historických románů by rádi poskytli poutavý příběh, který nabízí nejen dějový náboj, ale navíc umožňuje poznat charakter života v uplynulých obdobích. Ztvárnění minulosti by s sebou mělo nést i zvýraznění vazeb k současnosti v podobě hodnot, které zůstávají stále aktuální.

Počátky historické prózy můžeme hledat v období preromantismu a romantismu, který projevoval zvýšený zájem o národní minulost a historické látky vůbec. Co se však dětské literatury týče, počátky jako už mnohokrát spadají do druhé poloviny 19. století. V tomto období se v souladu se snahami pedagogů a vychovatelů objevují první literární pokusy, které mají přijatelnou formou vést mládež k poznávání národní minulosti a ke vztahu k ní. Jako příklad takového úsilí jmenujme historické povídky, životopisné prózy, ale i epické verše s historickými náměty Karla Václava Raise (*Povídky ze starých hradů*). V rámci historicky laděné četby mládeže vedle sebe stojí neintencionální historická tvorba (dílo A. Jiráska, Z. Wintra, V. B. Třebízského) a tvorba autorů historické prózy pro mládež. Ta se snaží zpřístupnit některé podstatné texty kulturní historie dítěti tak, aby je na úrovni přiměřené věku seznámila s jistou historickou situací, s poznáním minulých věků vždy s akcentem k přítomnosti, k aktuálnosti tohoto poznání.

Většina autorů se historické próze pro děti a mládež věnovala jen částečně, a to buď z hlediska své tvorby převážně určené dospělým čtenářům (M. V. Kratochvíl), nebo z hlediska jinak žánrově orientované tvorby určené dětem (Karel Nový). V kontextu současné

tvorby určené dětem se autoři zaměřují zejména na soubory adaptací, zpřístupňující i ozvláštěnou formou nejstarší národní dějiny (Martina Drijverová inovuje tradiční obraz minulosti využitím psího vypravěče *České dějiny očima psa*, Bohuslav Žárský podává moderním jazykem a za vydatného přispění ilustračního doprovodu (i s prvky komiksu) tyto látky v knize *Obrázkové staré pověsti české*). Dále se zaměřují na příběhovou prózu s dětským hrdinou, dívčí román s historickými kulisami a na obrázkové čtení s pověstovými látkami.

Zde vyniká např. Petr Sís s knihou *Tři zlaté klíče*; Lucie Seifertová v obrázkové knize *Tajemná Praha*, kde seznamuje děti pomocí krátkých glos s pověstmi, historií a se zajímavými osobnostmi pražského prostředí. Dobrodružné historické příběhy z českých dějin nabízí čtenářům Břetislav Huleš (např. *Ani smrt nás nerozdělí*), Pavel Himl (např. *Zlato Šumavy*) či autorská dvojice Lenka Vašíčková – Roman Juránek (*Když krajem táhli Švédí*), která do svého příběhu uvedla i dětské postavy.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Jak podle vás přistupují k historickým látkám současní autoři? Pomoci vám může následující ukázka.

Jednoho dne navštívila Libuší sestra Kazi. Obě děvčata měla velikánskou radost, že se zas po dlouhé době vidí. Mnoho se od těch časů nezměnilo, drmolila a brebentila jedna přes druhou. Co je nového na Kazíně a co hýbá Vyšehradem. Jaký herbář si založila Kazi a co za složitý vladařský oříšek musela rozlousknout Libuše. Mnoho věcí si zkrátka sestřičky potřebovaly říct a na nic zapomenout nechtěly. Jedné i druhé jela pusa o sto šest, když tu náhle přichvátal pán, který se staral o hrad, a zval je na nádvoří, protože se přihodilo něco úžasného. A skutečně měly obě překvapené dívky na co koukat: po nádvoří kráčel statný junák a nesl na zádech velikánského kance. Ten kňour už všechny trápil dlouhé měsíce, proto byli teď radostí bez sebe. (..) Bivoj, jak se ten mladý muž jmenoval, se zastavil před Libuší a její sestrou. Dopadl kance na Kavčích horách, kde kdysi zřejmě sídlilo hodně černých ptáků a dnes je tam Česká televize. Nesl ho pořádný kus cesty a nebylo to, jako když teď tudy jedete ulicemi na kole nebo autobusem a za pár minut je člověk pod Vyšehradem.

Žárský, B. *Obrázkové staré pověsti české*. Ostrava: Librex, 2000, s. 14–15

Prudká střelba na město i hrad neměla dnes konce. Od rána ostřelovali Švédové brněnské hradby, jako by se chtěli pomstít za včerejší neúspěch. Jejich ztráty při odpolední bouři byly veliké. Zajetí švédští vojáci vyprávěli, že jedna dělová rána ze Špilberku rozdrtila včera i jednoho z jejich plukovníků. Švédům se prý vůbec vede velmi špatně, říkali všichni. Jak krásně se takové zprávy Brňanům poslouchaly! Jediní, kdo dnes nadšení obránců nesdíleli, byli chlapi s Kateřinou. Jak by se taky mohli radovat, když se všechny

jejich myšlenky obracely k otcům? Nejistota a strach o jejich nejbližší je nahlodávaly již od včerejšího večera, kdy jim zraněný voják pověděl, co se s oběma tatínky stalo. Co je proti tomu Jakobova pochroumaná ruka! Lukáši,, chytil se František svého staršího bratra, vyrazíme do švédského ležení a vysvobodíme je! Neblázni, kde bys je chtěl hledat? snažil se to Františkovi vymluvit Jakob. V duchu si ale musel přiznat, že i on sám o té možnosti včera uvažoval. Však bysme to nějak zjistili, že, Lukáši? odsekl mu František a škaredě se na Jakuba podíval. Jakob má pravdu, Františku. Viděls přece sám, kolik jich před Brnem je! Tak nám to může říct někdo ze zajatců. Hodíme je na mučidla a oni už rádi prozradí, ve kterém stanu je vězní, nedal si to František vymluvit. Ty máš teda nápady. povzdechla si Kateřina, ale ani jí do smíchu příliš nebylo. Ještě dnes měla oči opuchlé od pláče a ze všeho nejvíc by si přála, aby se probudila doma u svých rodičů a zjistila, že to všechno kolem byl jen hodně ošklivý sen.

Vašíčková, L. Juránek, R. *Když krajem táhli Švédi*. Brno: Doplněk, 2001, s. 195

4.6 Fantasy

Definovat fantasy není tak jednoduché, jak se může na první pohled zdát. Zvláště, když je i mnozí odborníci stále hází do jednoho ranku se science fiction. Uvedeme příklady ze *Slovníku české literární fantastiky a science fiction* Ivana Adamoviče. Podle něj všeobecně uznávaná a přesná definice literární fantastiky neexistuje. Fantasy pak chápe takto: „Fantastická literatura v užším slova smyslu je příběhem, kde je přítomen prvek nadpřirozena (magie, spiritismu apod.). Patří sem i jakýkoliv horror, v němž má hrůza nadpřirozený původ. V širším slova smyslu zahrnuje i veškerá science fiction díla a označuje veškerou literaturu, jejíž děj vybočuje z rámce nám známé reality.“ (Adamovič 1995, s. 6)

Alena Zachová ve svých *Sedmi klíích k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století* už oba žánry rozlišuje. Pro definování těchto žánrů využívá prostorového i časového vymezení, záleží na tom, ve kde a kdy se příběhy odehrávají „Pro sci-fi literaturu je typické čerpání námětů z poznatků vědy a techniky, exponování děje do budoucnosti a většinou i mimo naši planetu. Fantasy literatura vytváří buď světy nové, ve své klasické podobě mytické, nebo zná prostředky, jak proniknout do jiných realit nebo dimenzí tohoto světa.“ (Zachová, Urbanová 2004: s. 246)

O definování těchto žánrů se snaží i Svatava Urbanová v *Meandrech a metamorfózách dětské literatury*. Zastává podobný názor jako Zachová, jen z hlediska času tvrdí, že se sci-fi odehrává v budoucnosti, kdežto fantasy v minulosti. K rozlišení pak přidává ještě velmi zajímavou poznámku k zázrakům: „V tomto smyslu se sci-fi jeví jako formulace střetů snů, které se chtějí změnit v realitu, aby se transformovala existence, zatímco ve fantastickém příběhu jsou zdrojem snů a hledání komunikačních možností v existenci.“ (Urbanová 2003, s. 273)

Jak tedy definovat fantasy a sci-fi? Propojíme-li výše zmíněné názory a definice (Adamoviče vynecháme), pak fantasy charakterizuje důraz na neexistující svět, který velmi často bývá vyobrazen v rytířských kulisách (odtud charakteristika minulosti). V těchto příbězích nacházíme také hrdiny, kteří mívají nadpřirozené schopnosti, často se zde objevují pohádkové bytosti, kouzelné předměty a celkově zde bývají porušovány přírodní zákony. Science fiction naproti tomu vychází z fyzikálních zákonů (které si samozřejmě umí přizpůsobit, ale tak, aby neodporovaly logice), odehrává se vždy v blízké či vzdálené budoucnosti, často mimo planetu Zemi a je plné technických vymožeností. Velmi často se za napínavými příběhy skrývají úvahy o možnostech naší existence, jak dlouho a kde bude lidstvo žít.

V rámci fantasy můžeme rozlišovat dva typy:

- a) „tolkienovský“ typ,
- b) „lewisovský“ typ.

U Tolkiena jde o to, že vytváří zcela svébytný imaginární svět, kdežto Lewis takovýto svět propojuje s naším a mezi oběma je možné volně procházet. Oba typy však mají společné kompoziční prvky. Především zde dochází k žánrové intertextualitě, ke kombinaci mýtů, pohádek, dobrodružných žánrů. K dominantním znakům patří dějovost, fantasmie, využívání literárních odkazů (např. artušovské legendy).

4.6.1 CHARAKTERISTICKÉ PRVKY FANTASY

K charakteristickým prvkům patří **cesta a cestování** – hlavní hrdina nebo hrdinové se zpravidla vydávají na nějakou cestu. Nejedná se však o cestování, které známe z literatury cestopisné, kdy má hrdina poznat realie, ale cesta je zde pojímána jako pouť, hledání prostoupené tajemstvím a dobrodružstvím v neznámém a neprobádaném prostoru a v nevyhraněných časových rovinách. Může se jednat o cestu tzv. vnější a vnitřní, kdy první z nich představuje pohyb, ať už je to chůze, plavba, jízda, let, a druhá je reflektována jako hledání, pochybování, bloudění, nalézání. Cesta, v pojetí trasy či dráhy, se v příběhu dříve či později mění, stává se prostředníkem k objevení dalších dimenzí.

PRO ZÁJEMCE

Společné znaky fantasy literatury pro děti nalzáme i se středověkými cestopisy typu Mandevilla. Podobnost spočívá v tom, že se v obou žánrech vyskytují podivuhodné, fantastické, magické prvky, jejichž kořeny bychom opět našli v mýtech. Středověký cestopis se od fantasy však liší v pojetí cesty. Základní funkce cestopisu byla informativnost, zatímco fantasy má cíl formativní, kterého je docíleno skrze hledání a pronikání do něčeho prozatím neznámého. Ve středověku nalezneme dále několik podobných znaků fantasy s milostným rytířským eposem. Mezi společné znaky patří tajemství obsažené v příběhu. U fantasy se ale potlačuje božskost a náboženský mysticismus, případně milostnost. Na druhé straně se zdůrazňuje poselství a vyvolenost.

Důležité také je, uvědomit si, že na rozdíl od středověkých žánrů se hrdina fantastických příběhů na cestu vydává často nechtěně, nuceně, někdy může cesta představovat i formou určitého trestu. Hlavní postavy fantasy příběhů se tak většinou hrdinou nerodí, ale teprve se jím stávají.

Dalším důležitým prvkem je **prostor** – světy, země, ve kterých se děje odehrávají, vznikají průnikem tři sfér: fantazie, reality a citu. Takovéto krajiny se vyznačují exotičností, tajuplností, originalitou, které však nefigurují ve vzpomínkách. Hrdina navíc bývá v neustálém pohybu, zatímco ostatní postavy („stálí obyvatelé“) plní svá poslání na určeném místě, čekají na jeho příchod, a to s různým záměrem. Hrdinové fantasy příběhů hledají svou identitu, procházejí procesem sebepoznání a často bývají něčím jedineční, nebo se jedinečnými stávají.

K nevýznamnějším představitelům fantasy literatury nejen pro děti patří Lewis Carroll se svou *Alenkou v kraji divů*, James Matthew Barrie a jeho *Petr Pan a Wendy*, Selma Lagerlöfová v *Podivuhodných cestách Nilse Holgerrssona Švédskem*, někdy i Antoine de Saint-Exupéry a *Malý princ* či Michael Ende a jeho *Nekonečný příběh*.

K mistrům tohoto žánru pak řadíme J. R. R. Tolkiena, který se fantastickým textům začal věnovat v roce 1916. První vydání *Hobita* však nastalo po více než dvaceti letech v roce 1937 a první vydání *Pána Prstenů* se datuje roku 1954. Od šedesátých let minulého století se jeho dílo v západním světě těší úspěchu a řadí se k bestsellerům. V českém prostředí vyšel *Hobit* poprvé na konci 70. let, další knihy až v letech devadesátých. Komerční úspěch Tolkienových knih je podpořen i úspěšnými a divácky oblíbenými filmovými adaptacemi. Jeho knihy však nejsou jen poutavým světem plným odvážných hrdinů, ale Tolkien doslova vytvořil nový svět s vlastními jazyky, historií, národopisem, zeměpisem, přírodovědou, umístil jej mezi nebe a podsvětí se smrtelnými i nesmrtelnými bytostmi s vlastní mytologií. Součástí knih jsou i mapy a různé dodatky obsahující např. rodokmeny postav, kroniky rodů a národů, kalendáře, abecedy, pokyny k výslovnosti i s pravidly pravopisu aj.

KONTROLNÍ OTÁZKA

5. Jak byste charakterizovali žánr fantasy? Čím se liší od science fiction?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Přečtěte si následující ukázkou a sepište, kde se fantasy prolíná s pohádkou. Lze najít jazykové prostředky, které jsou charakteristické spíše pro pohádky?

Přes hory a pod horami

Tu noc se jim přece jen vyplatilo, že s sebou vzali malého Bilba. Ten totiž nějak dlouho nemohl usnout, a když konečně usnul, měl praošklivé sny. Zdálo se mu, že jedna puklina v pozadí jeskyně je čím dál větší a čím dál širší, dostal hrozný strach, ale nemohl vykřiknout ani cokoli podniknout, jenom ležel a přihlížel. Pak se mu zdálo, že podlaha jeskyně povoluje a on že někam klouže – že se někam propadá, hloub a hloub, bůhsámví kam.

Vtom sebou strašlivě trhl, probudil se a zjistil, že jeho sen byla částečně skutečnost. V pozadí jeskyně se opravdu rozšířila nějaká puklina a byla z ní už široká chodba. Ještě stačil zahlédnout, jak v ní mizí oháňka posledního poníka. Ovšemže ukrutánsky zajechel, tak urkutánsky, jak jen hobit dokáže, což je při jeho velikosti překvapující.

A z pukliny se vyhrnuli skřeti, velicí skřeti, ohromní škaredí skřeti, spousta skřetů, dřív než byste řekli kámen ámen. Bylo jich aspoň šest na každého trpaslíka a dva dokonce i na Bilba, a všechny je popadli a odvěkli puklinou, dřív než byste řekli křís a zmiz. Ne však Gandalfa. Bilbovo zajechení bylo dobré aspoň k tomu. Ve zlomku vteřiny ho úplně probudilo, a když se k němu skřetové vrhli, šlehl jeskyní oslnivý blesk, začpělo to jako po střelném prachu a několik skřetů padlo mrtvých.

Puklina se s třeskutím zavřela a Bilbo s trpaslíky se octli v pasti! Kde byl Gandalf? O tom zajatci ani skřeti neměli nejmenší ponětí a skřeti se nezdržovali, aby na to přišli. Chopili se Bilba a trpaslíků a hnali je chodbou dál. Byla hluboká, hustá tma, ve které vidí jen skřetové, navyklí n a život v nitru hor. Chodby se tam křížovaly a klikatily všemi směry, ale skřeti znali cestu, jako vy trefíte na nejbližší poštu, a ta cesta vedla hloub a hloub a bylo tam pekelné dusno. Skřeti se chovali náramně surově, nemilosrdně zajatce štípali a řehtali se a chechtali příšernými kamennými hlasy, a Bilbo byl ještě nešťastnější, než když ho zlobr zvedl za prsty u nohou. Kolikrát tehdy zatoužil po své útulné a světlé hobití noře! A nebylo to naposledy.

Ted' se před nimi objevil pablesk nějakého červeného světla. Skřetové se dali do zpěvu, pleskali do taktu ploskýma nohama o kámen a cloumali svými vězni.

Chňap! Lap! Strop sklap!

Třesk, plesk! Dup, křup!

Tam dolů hned, kde vládne skřet,

hohó, tam s tebou šup!

Břink, bim! Sem s ním!

Perlík, a kuj! Hohó, jsi můj!

Teď buš a buš a rob a služ,

hohó, teď kuj a kuš!

Chceš pryč? Prásk bič!

Sténej a skuč! Kňourej a kňuč!

A rob a rob a čekej hrob,

kde vládce skřet smí popíjet,

hohó, kde má svůj svět!

Znělo to skutečně děsivě. Stěny odrážely ozvěnou to jejich chňap, lap! A dup, křup! I šeredný smích jejich hohó! Celkový smysl jejich popěvku byl až příliš jasný, protože teď skřeti vytáhli biče, při každém prásk bič! je začali šlehat a hnali je před sebou, co jim nohy stačily, a ne jeden trpaslík už kňoural a naříkal, když doklopýtali do velké jeskyně.

(...) Skřeti jim spoutali ruce za zády, spojili je všechny do jedné řady a odvěkli je na druhý konec jeskyně i s malým Bilbem, který klopýtal na konci.

Tam seděl ve stínu na velkém plochem balvanu strašlivý skřet s obrovskou hlavou a kolem něho stáli skřetové ozbrojení sekýrami a zakřivenými meči, jakých používají. Aby vám to bylo jasné, skřeti jsou krutí, plní zloby a mají černá srdce. Neumějí udělat nic krásného, ale zato ledacos chytrého. Když si dají tu práci, dokážou razit štoly a dolovat stejně dobře jako trpaslíci (ne ovšem jako ti nejšikovnější), třebaže jsou zpravidla nepořádní špindírové. Velmi dobře dovedou vyrábět kladiva, sekýry, meče, dýky, krumpáče, kleště, jakož i mučicí nástroje, nebo k jejich výrobě podle svých nákresů nutí jiné, zajatce a otroky, kteří musí robotit, dokud nezahynou z nedostatku vzduchu a světla. Není nepravděpodobné, že vynalezli některé z mašin, které od té doby sužují svět, zejména důmyslná zařízení na zabíjení velkého počtu lidí najednou, poněvadž si vždycky libovali v kolech a ve strojích a ve výbušninách, a nikdy také nepracovali vlastníma rukama víc, než bylo nezbytně nutné; ale za těch časů a v té odlehle divočině ještě tak daleko nepokročili (jak se tomu říkává). K trpaslíkům necítily žádnou zvláštní nenávisť, ne větší, než cítili ke každému a ke všemu, zejména ke všemu spořádanému a blahobytnému. V některých krajích s nimi dokonce zlí trpaslíci uzavírali spojenectví. Jenže na Thorinův kmen měli skřetové obzvláště spadeno kvůli válce, o které jsme se už zmínili, ale která nepatří do našeho příběhu, a skřetům ostatně nezáleží na tom, koho zajmou, jen když se jim to podaří mazaně a potají a vězňové se nemohou bránit.

„Kdo jsou ti bídní červi?“ otázal se Velký skřet.

„Trpaslíci – a tohle!“ řekl jeden z pohůnků a trhl za Bilbův řetěz, takže hobit musel padnout na kolena. „Našli jsme je, jak se schovávají na našem předním zápraží.“

„Co jste tam hledali!“ obrátil se Velký skřet k Thorinovi. „Jistě jste měli za lubem něco nekalého! Špehovali jste nejspíš soukromé záležitosti mých lidí! Nepřekvapilo by mě, kdybyste byli lupiči! Mordýři a přátelé elfů, podle všeho! No tak! Co mi na to řeknete?“

„Trpaslík Thorin k vašim službám!“ odpověděl oslovený – to byla jen taková zdvořilá nicotnost. „O těch věcech, které si představujete a ze kterých nás podezíráte, nemáme ani ponětí. Schovávali jsme se před bouří v příhodné a neobydlené jeskyni, jak se nám zdálo; ani ve snách by nás nenapadlo obtěžovat skřety jakýmkoli způsobem.“ To byla ovšem svatá pravda.

„Hm!“ ušklíbl se Velký skřet. „To říkáte vy! Smím se zeptat, co vůbec děláte tady v horách, odkud jdete a kam jste měli namířeno? Vlastně bych o vás měl vědět všechno. Ne že by vám to moc pomohlo, Thorine Pavézo, na to vím o tvých lidech až dost, ale s pravdou ven, nebo si pro vás vymyslím něco zvlášť nepříjemného!“

„Jeli jsme navštívit své příbuzné, své synovce a sestřenice, bratrance z prvního, druhého a třetího kolena i ostatní potomky našich praotců, kteří žijí na východ od těchhle opravdu pohostinných hor,“ odpověděl Thorin, který v tom momentě nemohl přijít na nic lepšího, když skutečná pravda by zřejmě nebyla k ničemu.

„To lže, Vaše skřetí skvělosti!“ ozval se jeden z pohůnků. „Několik z našich lidí sklál v jeskyni blesk, když jsme tyhle červy zvali sem dolů, a na mstě je zabil. Právě tak nevyšvětlil tohle!“ A ukázal meč, který sebrali Thorinovi, meč ze zlobřího doupěte.

Velký skřet strašlivě zavyl vzteky, sotva se na meč podíval, a všichni jeho vojáci zaskřípali zuby, třeskli štíty a zadupali. Okamžitě ten meč poznali. Pobíli svého času stovky skřetů, když je půvabní elfové z Gondolinu pronásledovali v pahorkatině nebo dobývali jejich hradby. Elfové jej nazývali Orkrist, Skřetodrv, kdežto skřetové mu říkali prostě Bijec. Nenáviděli jej, a ještě hůř nenáviděli každého, kdo jej nosil.

„Mordýři a přátelé elfů!“ zařval Velký skřet. „Rozsekejte je! Bijte je! Hryžte je! Zničte je! Uvrhněte je do černých děr plných hadů, aby už nikdy neviděli světlo!“ Zuřil tak, že seskočil ze svého stolce a sám se hnál na Thorina s vyceněnými zuby.

Právě v tom okamžiku však všechna světla v jeskyni zhasla, velký oheň udělal pf! A proměnil se v sloupec modravě světélkujícího dýmu, který vyletěl až ke stropu a zasypal všechny skřety palčivými bílými jiskrami.

Mělo to za následek nepopsatelný řev a vytí, jekot a vrískot, sténání a úpění, křik a kletby a skřeky. Kdyby se několik set divokých koček a vlků pomalu peklo zaživa, nena dělali by tolik rámusu. Jiskry skřetům prozobaly těla a dýmem, který teď klesl od stropu,

tak zhoustl vzduch, že dokonce ani jejich oči v něm nic neviděly. Brzy padali jeden přes druhého, váleli se na hromadách po zemi, kousali se, kopali a rvali mezi sebou, jako by všichni zešíleli.

Náhle zablýskl vlastním světlem nějaký meč. Bilbo viděl, jak jeho čepel projela skrznaskrz Velkým skřetem, který ve svém zuřivém výpadu strnul ohromením. Teď se skácel mrtev a skřetí vojáci před svítícím mečem s jekotem prchali do tmy.

Meč se zasunul zpátky do pochvy. „Rychle za mnou!“ špitl ostře nějaký hlas, a než Bilbo pochopil, co se děje, opět klusal, co mu nožičky stačily, na konci řetězu, dalšími temnými chodbami, kde za nimi slábly skřeky ze skřetí síně. Vedlo je nějaké bledé světýlko.

„Rychleji, rychleji!“ přikazoval hlas. „Za chvíli znovu rozžehnou pochodně.“

„Momentíček!“ ozval se Dori, který běžel vzadu těsně před Bilbem a byl to slušný chlapík. Pomohl hobitovi, aby si mu vylezl na ramena, jak to jenom šlo se spoutanýma rukama, a pak se všichni dali na úprk s cinkáním řetězů a s častým klopýtáním, protože neměli volné ruce, aby jimi udržovali rovnováhu. Dlouho se nezastavili a jistě zatím pronikli přímo až do nitra hory.

Tam Gandalf rozsvítil svou kouzelnou hůl. Samozřejmě že to byl Gandalf, ale v té chvíli byli všichni tak zaneprázdněni, že se ho ani nezeptali, jak se tam dostal. Čaroděj znovu vytasil meč a ten znovu zablýskal tmou sám od sebe. Žhnul zuřivostí, když byli nablízku skřeti, a teď plál jasným modrým plamenem z radosti, že zabil strašlivého pána jeskyně.

Tolkien, J. R. R. *Hobit aneb Cesta tam a zase zpátky*. Praha: Odeon, 1991, s. 82–90

Obdobu Tolkienova fantastického světa, z hlediska propracovanosti, dnes tvoří *Píseň ledu a ohně* George R. R. Martina, která je ovšem určená spíše dospělým. Martin vytvořil svět, který sice čerpá náměty z minulosti (např. Válka růží), ale autor si je upravuje a přidává prvky tajemna a magie. Podobné oblíbě se dnes těší také *Zaklínáč*, fantasy sága polského Andrzeje Sapkowského.

Sedm dílů mají taktéž *Letopisy Narnie* spisovatele Clivea Staplese Lewise, které vycházely v letech 1951–1956. Za zmínku stojí, že čas v Narnii trvá v porovnání s naším zemským časem jen několik minut. Naopak je tomu v případě ságy o čarodějném uční *Harrym Potterovi*, kdy je čas diskurzu stejný jako čas náš. Dílo *Harry Potter* Joanne Kathleen Rowlingové spadá do dobrodružné fantasy literatury a původní příběh obsahuje sedm knih. *Harryho Pottera* řadíme k fantasy literatuře například díky způsobu, jakým postavy přecházejí ze světa reálného do světa kouzelnického, čímž je v reálném světě

neexistující nástupiště devět a tři čtvrtě nebo vstup zdí do Příčné ulice. Obě místa se nacházejí v Londýně a normálním smrtelníkům, tzv. mudlům, jsou nepřístupná.

K oblíbeným fantasy autorům patří i Salman Rushdie a její *Hárúna a Moře příběhů*, Jostein Gaarder a *Tajemství karet*, Philip Pullman *Jeho šerá hmora*, Roger Zelazny *Tajemný Amber* nebo Andre Norton a *Svět čarodějnic*. Ve fantasy literatuře bývá využíváno i parodie a černého humoru, což dokládá dílo Terryho Pratchetta či kniha *Zrození mýtu aneb Další pěkná šlamastyka* Roberta Aspirina.

Pokud se podíváme na českou produkci, pak musíme konstatovat, že příliš bohatá není. Od devadesátých let minulého století v Ostravě vychází časopis s fantasy tematikou nazvaný *Dech draka, časopis pro ctitele fantasy a her na hrdiny*. K domácím nakladatelstvím zaměřených na fantasy řadíme Perseus, Polaris, Laser, Straky na vrbě, Netopejř (Olomouc), Altar (Praha).

Mezi české fantasy bychom mohli zařadit Ludvíka Aškenazyho a jeho knihu *Putování za švestkovou vůní aneb Pitryšek neboli strastiplné osudy pravého trpaslíka*. Dále pak Jaroslava Mosteckého a Adama Andrese, který píše tolkienovský typ (*Wetemaa*). Překvapivý je počet ženských autorek, např. Vilma Kadlečková píše fantasy již od devadesátých let, její prvotinou byl román *Na pomezí Eternaalu*, následovaly knihy jako *Jednou bude tma*, románová trilogie *Meče Lorgan* nebo román *Pán všech krůpějí*. Jana Rečková vstoupila do literatury na přelomu tisíciletí, napsala např. knihy *Mezi slovem a mečem*, *Král je malý*, *Syndrom malé mořské víly* a *Pečeti černé pevniny*. Luisa Nováková se zase orientuje na historické prózy a rytířské fantasy, vydala kupříkladu *Překročit Sabiren* nebo *Izaldiny bílé ruce*. Z dalších autorek připomeneme Františku Vrbenskou a Ivu Kuglerovou.

ODPOVĚDI

1. Text musí vždy nést rysy dobrodružnosti, prvky exotiky (nemusí vždy jít o vzdálené země, stačí když se bude jednat o prostředí neznámé pro čtenáře) a měl by zde být také silný hrdina (tzn. fyzicky i psychicky hyperbolizovaný hrdina).

2. Je to vždy někdo aktivní, kdo se nebojí postavit se sám za sebe. Mívá silně vyvinutý smysl pro spravedlnost a pravdu. Takoví hrdinové bývají chytrí, pohotiví, umí improvizovat a jsou i fyzicky zdatní. Nikdy by však neměli připomínat dokonalé stroje, s nimiž se čtenář nemůže ztotožnit, proto mívají své chyby, různé nedostatky a občas se mýlí.

3. Nař. Oliver Twist, Huckleberry Finn nebo Foglarovi hrdinové.

4. Velká část produkce spadá spíše do braku. V takovém případě dochází ke schematizaci na mnoha úrovních. Spíše než emotivně působí knihy pouze sentimentálně, přeslazeně, postavy jsou neživé, schematické, převažuje vypravěčská perspektiva a je utlumena psychologie postav, samotný děj je pak buď velmi banální, nebo je vše vyhnáno do přílišných extrémů.

5. Fantasy charakterizuje důraz na neexistující svět, který velmi často bývá vyobrazen v rytířských kulisách (odtud charakteristika minulosti). V těchto příbězích nacházíme také hrdiny, kteří mívají nadpřirozené schopnosti, často se zde objevují pohádkové bytosti, kouzelné předměty a celkově zde bývají porušovány přírodní zákony. Science fiction naopak vychází z fyzikálních zákonů (které si samozřejmě umí přizpůsobit, ale tak, aby neodporovaly logice), odehrává se vždy v blízké či vzdálené budoucnosti, často mimo planetu Zemi a je plné technických vymožeností. Velmi často se za napínavými příběhy skrývají úvahy o možnostech naší existence, jak dlouho a kde bude lidstvo žít.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kromě pohádek a poezie existují v LDM samozřejmě další žánry, které si děti oblíbily. Vybrali jsme jen některé z nich – dobrodružná próza, próza s dětským hrdinou, fantasy, sci-fi, dívčí román, próza s přírodní tematikou, historická próza. Všechny tyto žánry mají společného jmenovatele a často také hlavního hrdinu, a to dítě. Bývají vyprávěny z perspektivy hlavního hrdiny tak, aby se s ním čtenáři mohli co nejlépe ztotožnit, a akcentují problémy a události, které jsou pro děti určitého věku typické (dívčí romány milostná vzplanutí, prózy s dětským hrdinou kamarádké vztahy a vztahy s rodiči aj.)

Každý žánr má však svá specifika, na něj je třeba brát zřetel. Navíc mnohé z těchto žánrů využívají více prvků a knihy patřící do jakéhosi kánonu LDM spadají do neintencionální literatury.

LITERATURA

- BETTELHEIM, B. *Za tajemstvím pohádek*. Praha: Lidové noviny, 2000.
- ČEŇKOVÁ, J. *Vývoj literatury pro mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006.
- DOROVSKÝ, I., ŘEŘICHOVÁ, V. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež I*. Praha: Libri 2007.
- HAVLÍNOVÁ, M. *Knížka pro rodiče o knížkách pro děti*. Praha: Albatros, 1987.
- HOMOLOVÁ, K. *Čtenářská propedeutika*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2009.
- HUTAŘOVÁ, I. a HANZOVÁ, M. *Současní čeští spisovatelé knih pro děti a mládež*. Praha: ÚIV, 2003.
- HUTAŘOVÁ, I. *Současní čeští spisovatelé knih pro děti a mládež. 2*. Praha: ÚIV, 2007.
- CHALOUPKA, O. *Čeští spisovatelé literatury pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1985.
- CHALOUPKA, O. VORÁČEK, J. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984.
- Janáčková, B. *Přehled vývoje literatury pro děti a mládež*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně Ústí nad Labem, 2009.
- JANOUSEK, P. aj. *Dějiny české literatury 1945-1989*. Praha: Academia, 2007.
- KLÁTIK, Z. *Svetová literatúra pre mládež*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978.
- Literatura pro děti a mládež v samizdatu a exilu*. Brno: Masarykova univerzita, 1993.
- MOCNÁ, D., PETERKA, J. aj. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004.
- PROPP, V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany: H&H, 1999.
- RUSŇÁK, R. *Svetová literatúra pre deti a mládež v didaktickej komunikácii*. Prešov: Prešovská univerzita, 2009.
- SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1998.

STEJSKAL, V. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962.

STUDENOVSKÝ, T. a BLÁHA, J. *Slovník českých autorů knih pro chlapce (a nejen pro ně)*. Praha: Ostrov, 2000.

ŠMAHELOVÁ, H. *Počátky kritického myšlení o dětské literatuře*. 2 sv. Praha: Univerzita Karlova, 1999.

ŠUBRTOVÁ, M. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. Brno: Masarykova univerzita, 2007.

TOMAN, J. *Dětské čtenářství a literární výchova*. Brno: CERM, 1999.

TOMAN, J. *Konstanty a proměny moderní české poezie pro děti*. České Budějovice: Nakladatelství Vlastimil Johanus, 2008.

TOMAN, J. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1992.

URBANOVÁ, S. a ROŠOVÁ, M. *Žánry, osobnosti, díla. Historický vývoj žánrů literatury pro mládež*. 5. rozš. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005.

URBANOVÁ, S. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003.

URBANOVÁ, S. a kol. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století*. Olomouc: Votobia, 2004.

URBANOVÁ, S. a STANISLAVOVÁ, Z. *Současná slovenská literatura pro děti a mládež*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2006.

SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY

Tento text je určen především studentům, kteří si chtějí rozšířit své znalosti a čtenářské zážitky z dětství. Studenti se seznamují se základní problematikou literatury pro děti a mládež s přihlédnutím ke světové i české literatuře. Měli by se orientovat v žánrové problematice s tím, že hlavní důraz v opoře je kladen na pohádkovou a básnickou tvorbu. Studijní opora nepředstavuje ucelený a vyčerpávající přehled dějin a autorů dětské literatury. Měla by být jakousi mapou, orientačním plánem, který má studentům pomoci ve třídění poznatků při samostudiu

Studijní text vždy v hrubých obrysech přináší základní vhled do problematiky a stejně tak i historický přehled. K ověřování poznatků slouží úkoly a otázky, které občas vyžadují samostatnou práci a četbu, jindy spíše vedou k uvažování nad danou problematikou, či nad kvalitou textů. Většina úkolů vychází z citovaných ukázek.

PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON

Čas potřebný ke studiu

Klíčová slova

Průvodce studiem

Rychlý náhled

Tutoriály

K zapamatování

Řešená úloha

Kontrolní otázka

Odpovědi

Samostatný úkol

Pro zájemce

Cíle kapitoly

Nezapomeňte na odpočinek

Průvodce textem

Shrnutí

Definice

Případová studie

Věta

Korespondenční úkol

Otázky

Další zdroje

Úkol k zamyšlení

Název: **Literatura pro děti a mládež**

Autor: **Mgr. Jakub Chrobák, Ph.D.**
Mgr. Stanislava Schupplerová, Ph.D.

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Určeno: studentům SU FPF Opava

Počet stran: 67

Tato publikace neprošla jazykovou úpravou.